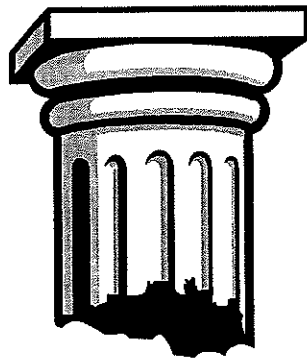
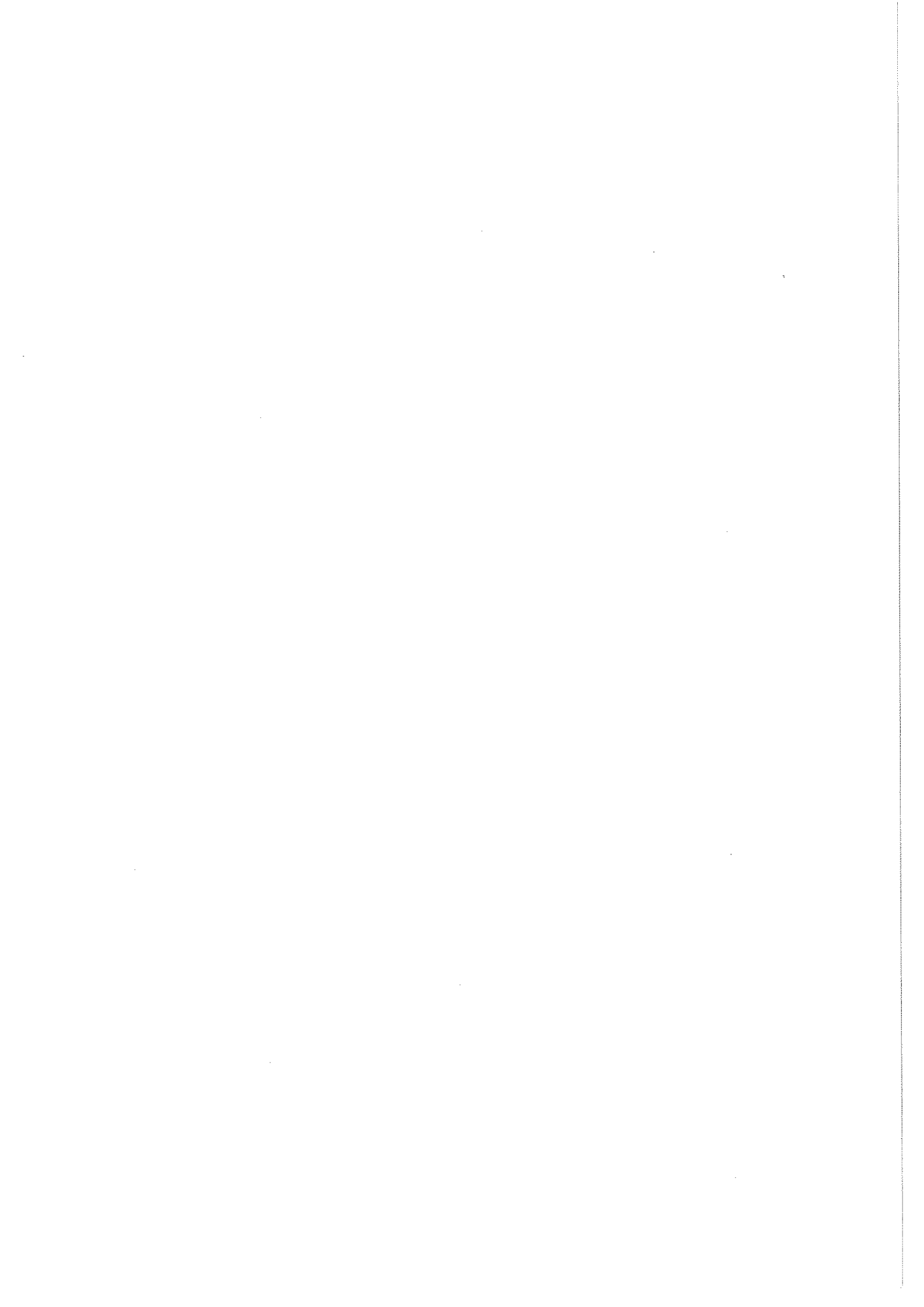

ROMEINENDAG

24 MAART 1999

ROMEINENDAG

5de editie

24 maart 1999, Zottegem-Velzeke

EGMONTKASTEEL/PAMZOV

Een organisatie van :

- *Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent.*
- *Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, Vlaamse Gemeenschap*
- *Departement Archeologie, Kunstwetenschap en Musicologie, K.U. Leuven*
- *Provinciaal Archeologisch Museum Zuid-Oost-Vlaanderen – Site Velzeke*

GENT 1999

Ten geleide

Dit jaar viert de Romeinendag Vlaanderen zijn eerste lustrum. Vijf jaar geleden, en wel op 15 maart 1995 - een veelbetekenende dag voor de Provinciaal-Romeinse archeologie (moord op Julius Caesar 15.03.44 BC) - ging de eerste Romeinendag van start te **Gent** en dit op initiatief van de 'Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa' (RUG) en met de medewerking van de Provincie Oost-Vlaanderen. Hoewel het oorspronkelijk de bedoeling was een eerder beperkt gespreksforum in het leven te roepen, werden de initiatiefnemers geconfronteerd met een onverhoopte succes (110 inschrijvingen), zodat voor het jaar daarop naar een andere formule werd gezocht. Vanaf 1996 zou dan ook de Romeinendag georganiseerd worden door een verruimde kerngroep bestaande uit de Vakgroep Archeologie RUG, het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP) en het Departement Archeologie, Kunstwetenschap en Musicologie van de K.U.Leuven, die elk om beurt de organisatie verzorgen, met eventuele externe medewerking. Zo greep de Romeinendag 1996 plaats te **Tongeren**, met medewerking van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren (13.03.96: 96 inschrijvingen), de Romeinendag 1997 te **Leuven** (27.03.97: 134 inschrijvingen) en de Romeinendag 1998 te **Brussel**, met medewerking van het Departement Leefmilieu en Infrastructuur van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (01.04.98: 121 inschrijvingen). In de afgelopen vier jaren werden 40 lezingen gehouden over de meest diverse thema's van de Provinciaal-Romeinse archeologie, met de nadruk op recent onderzoek.

Hierbij kwamen aan bod:

- *algemene thema's* zoals religies in Noord-Gallië, de vroegste urbanisatie in Noord-Gallië, Germaanse invallen en muntschatten, het wegennet in de *civitas Menapiorum*;
- *regionaal onderzoek* in het Meetjesland, Midden Delfland, Zuid-Oost-Vlaanderen;
- onderzoek in *stedelijke agglomeraties* (Tongeren), *vici* en *militaire sites* (Wervik, Velzeke, Kruishoutem, Leiden-Roomburg)
- *inheemse/landelijke nederzettingen* (Oss-Ussen, Sint-Gillis-Waas, villa van Wange)
- *begraafplaatsen*: grafveld van Poppel, fenomeen van de brandrestengraven
- ruime aandacht werd ook besteed aan de *methodologie van prospectie en noodopgravingen* (b.v. tracé Distrigas in O.-VI. en W.-VI.)
- *artisanale bedrijvigheid*: bouwceramiek (Roeselare, Temse), verwerking van dierlijke grondstoffen (Tongeren, Tienen)
- *bijdragen van de natuurwetenschappen*: archeozoölogie, archeobotanisch onderzoek
- *materiaalstudie* : amforen, laat-Romeinse spelden, terracotta-statuetten.

Voor de Romeinendag 1999 zijn we dit jaar te gast bij mede-organisator *PAMZOV (Provinciaal Archeologisch Museum Zuid-Oost-Vlaanderen, site Velzeke)* en de stad **Zottegem**, die spontaan het Egmontkasteel ter beschikking stelde. Ter gelegenheid van dit eerste *lustrum* werd ook getracht enige innovatie in de traditionele dag lezingen te brengen. Zo zullen de lezingen in de voormiddag meer een thematisch karakter krijgen, met de voorstelling van het onderzoek in de *vici* van Velzeke en Tienen, en in de stedelijke centra van Tongeren en Nijmegen. Op die manier wordt ook de traditionele link met Nederland in ere gehouden. De namiddagsessie is dan vooral gewijd aan noodonderzoek, onder meer op het tracé van de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren en het HST-spoor.

In aansluiting bij de lezingen is er een bezoek voorzien aan de rijke **collecties van het museum** (en de reserves) van het Provinciaal Archeologisch Museum te Velzeke. De deelnemers zullen tevens de gelegenheid hebben kennis te nemen van een aantal **aardewerkcomplexen** (o.m. van Kruishoutem, Tienen, Velzeke en Zele). Ook het **posterbestand** is ditmaal uitgebreider. Onder meer komen aan bod: noodonderzoek te Destelbergen-Eenbeekeinde, opgravingen te Kruishoutem-Kapellekouter, de baanpost van Kerkhove, het *castellum* van Maldegem-Vake, luchtfotografisch onderzoek, het grafveld van Waasmunster-Pontrave...

De dag wordt afgesloten door een receptie aangeboden door de provincie Oost-Vlaanderen. De steun en medewerking van de stad Zottegem en de provincie Oost-Vlaanderen is een duidelijke bewijs van de belangstelling voor en de erkenning van de 'Romeinendag Vlaanderen'!

Hugo Thoen - Frank Vermeulen - Guy De Boe - Marc Lodewijckx - Marc Rogge

PROGRAMMA

9u	<i>Ontvangst</i>
9u45	<i>Welkom door burgemeester Dhr. E. De Maesschalck</i>
10u	J. Deschietter G. De Mulder & K. Braeckman , Archeologisch onderzoek in de vicus Velzeke (O.-Vl.): 1997-1998
10u30	M. Martens & A. Vanderhoeven , Het archeologisch noodonderzoek op het Grijpenveld te Tienen
11u10	H van Enckevort , Nijmegen, legerplaats en stad in het achterland van de limes
11u40	T. Bellens & A. Vanderhoeven , Noodonderzoek aan het Vrijthof in Romeins Tongeren
12u	<i>Discussie</i>
12u40	<i>Lunch</i>
13u50	G. Vynckier & A. Vanderhoeven , Noodonderzoek op het zuidwestelijk grafveld van Romeins Tongeren
14u20	W. De Clercq & H. Van Rechem , Archeologisch onderzoek op de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren, fase 1998: Romeinse sites op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen
14u40	W. Wouters, T. De Bruyne, I. In 'tVen & I. Roovers , Archeologisch onderzoek op de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren, fase 1998: landelijke sites in de provincie Vlaams-Brabant
15u	A. Schrijvers, M. Maes, T. Oost & K. Vanbrabant , Romeinen op het HST-spoor: de villa van Hoegaarden-Goudberg
15u20	<i>Discussie</i>
15u50	<i>Koffie</i>
16u20	<i>Verplaatsing naar het museum</i>
16u40	<i>Posters, materiaalbespreking en vrij museumbezoek</i>
17u20	<i>Afsluiting door gedeputeerde Dhr. J.P. Van der Meiren en receptie</i>

ARCHEOLOGISCH NOODONDERZOEK TE VELZEKE (1997-1998)

Johan Deschieter, Guy De Mulder en Kurt Braeckman¹

In de periode 1997-'98 werd, verspreid over diverse percelen, door het Provinciaal Archeologisch Museum te Velzeke in totaal meer dan 4 ha van het vermeende woonareaal van de Romeinse vicus archeologisch onderzocht. De noodopgravingen van het afgelopen anderhalf jaar speelden zich af op twee niveaus: enerzijds werden een aantal, door acute bouwplannen bedreigde percelen preventief onderzocht. Terzelfdertijd situeerde de hoofdbrok van de archeologische activiteiten zich op het zgn. "Kwakkel"-gebied (DESCHIETER, DE MULDER & BRAEKMAN 1997).

Van september 1997 tot en met juni 1998 werd een uitgebreide noodopgraving op touw gezet op de gronden van de BVBA Van den Branden (Provinciebaan nr.273 ; sectie B, perceel 1443f). Reeds eerder, in het voorjaar van 1997, was de ploeg archeologen van het PAMZOV betrokken geweest in een beperkte en kortstondige noodopgraving op ditzelfde perceel. Aanleiding voor de finale interventie was het voornemen van de grondeigenaar tot een noordelijke uitbreiding van het bestaande gebouw.

Over een oppervlakte van ca. 1600 m² werden meer dan 300 sporen waargenomen, w.o. paalsporen, 2 (vermoedelijke) waterputten en kuilen (fig. 1). Aan de hand van een eerste, voorlopige evaluatie manifesteren zich 4 distinctieve periodes. De oudste sporen situeren zich voornamelijk in het zuidelijke gedeelte van het terrein en klimmen op tot de Tiberische en Claudische tijd. Het betreft vooral 2 kuilenclusters, samengesteld uit uitgravingen van de meest uiteenlopende vormen en afmetingen. Een aantal van deze vroege contexten bevatten een substantiële hoeveelheid dierlijk botmateriaal. Zoals eerder en elders binnen de vicus geattesteerd ligt het zwaartepunt van menselijke activiteit in de Flavische periode. Dit komt zowel tot uiting in de grote kwantiteit materiaal uit die tijd als in de hoge sporendensiteit. De aanleg van 2 schachtvormige waterputten en de inplanting van paalstructuren impliceert tevens de inkadering van dit terrein binnen het woonareaal van de vicus. Uit de volle 2de eeuw identificeerden we slechts een beperkt aantal kuilen. Vondsten en sporen uit de late 2de - begin 3de eeuw concentreerden zich eerder in de noordoosthoek van het perceel. Overtuigende indicaties voor 3de eeuwse bewoning of activiteit ontbraken.

De meeste contexten op het VDB-terrein leverden een imposante massa Gallo-Romeins gebruiks aardewerk op. Vooral de 1ste-eeuwse sporen verdienen in dit opzicht speciale aandacht : de talrijke goed bewaarde terra rubra en terra nigra-stukken vertegenwoordigen een bijna allesomvattende staalkaart van de meest uiteenlopende types van borden, kommen, bekens en napjes die binnen het klassieke 1ste eeuwse vormenspectrum van de zgn. Belgische Waar gekend zijn. In combinatie met de studie van het lokaal en regionaal geproduceerde aardewerk leveren deze contexten bruikbare ceramologische referentiepunten op binnen Velzeke en de Zuid-Oost-Vlaamse regio in het algemeen.

Begin december 1997 werd een preventieve campagne uitgevoerd op het perceel sectie C3, 916c², op de plaats waar de constructie van een stal van 8m op 10m voorzien was. Niettegenstaande de kleinschaligheid van deze interventie kon toch heel wat nuttige informatie verkregen worden, vooral met betrekking tot de chronologische ontwikkeling van deze minder goed gekende sector van Romeins Velzeke.

¹ Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen – site Velzeke, Paddestraat 7, 9620 Zottegem.

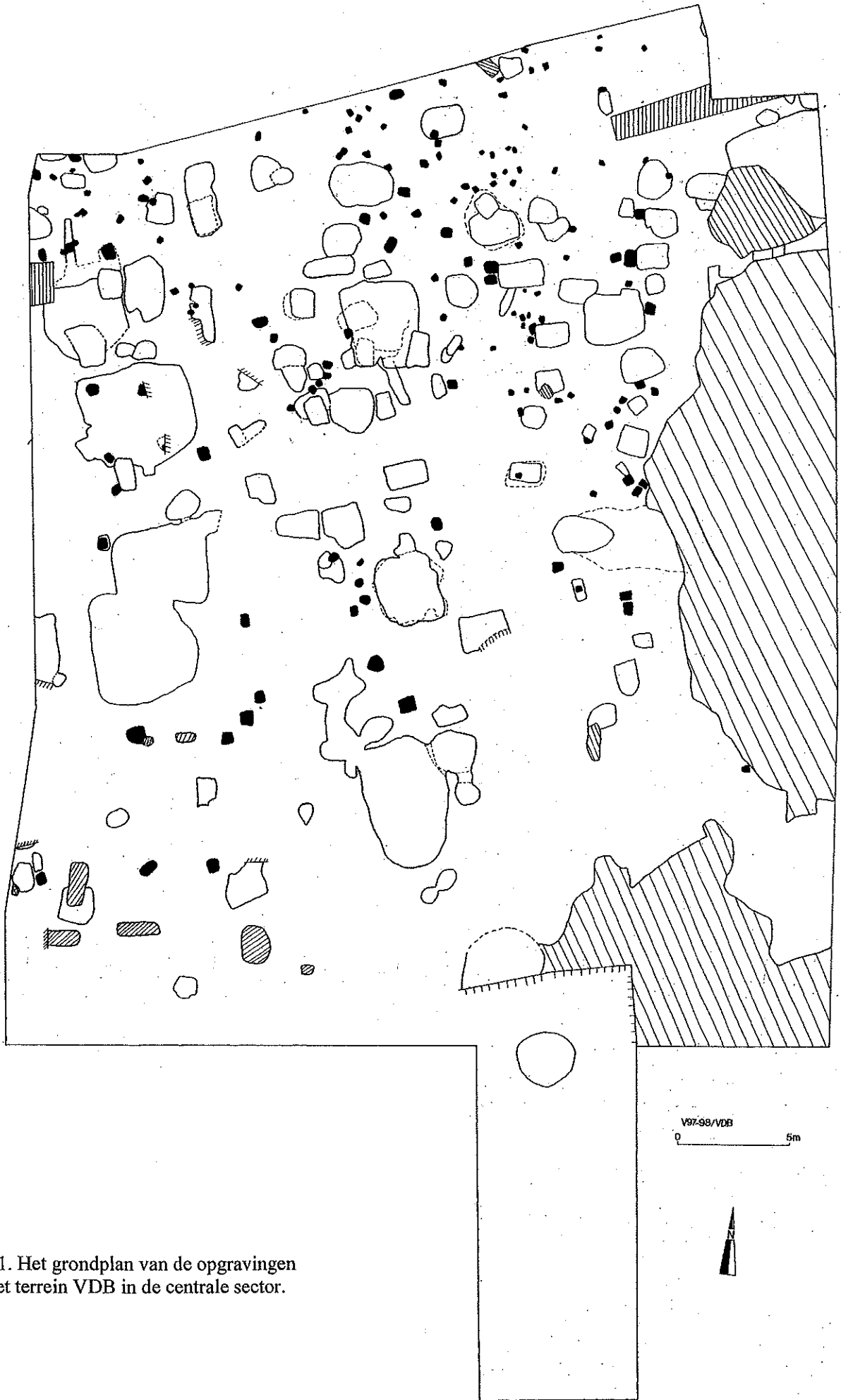

Fig. 1. Het grondplan van de opgravingen op het terrein VDB in de centrale sector.

Het oudste spoor, een grote diepe kuil, gaat terug tot in de Flavische tijd. De overige contexten, voornamelijk kuilen en enkele paalsporen, wijzen evenwel op een bewoningsfase die een aanvang neemt in de late 2de eeuw en eindigt omstreeks of na het midden van de 3de eeuw. Vermeldenswaard voor wat die finale occupatie betreft is de aanwezigheid van een haard- of ovenvloertje (met niet nader te bepalen functie). Verder bleken alle sporen afgedekt door een dik (laat 3de-eeuws of vroeg-Middeleeuws ?) puinpakket waarbij zich, ter hoogte van het noordelijk putprofiel, een opmerkelijke concentratie van tegulae en imbrices bevond. Een interessante vaststelling van dit onderzoek was ongetwijfeld de manifeste afwezigheid, zowel op materieel als op contextueel niveau, van aanwijzingen voor een veronderstelde, vroeg-Romeinse bewoning.

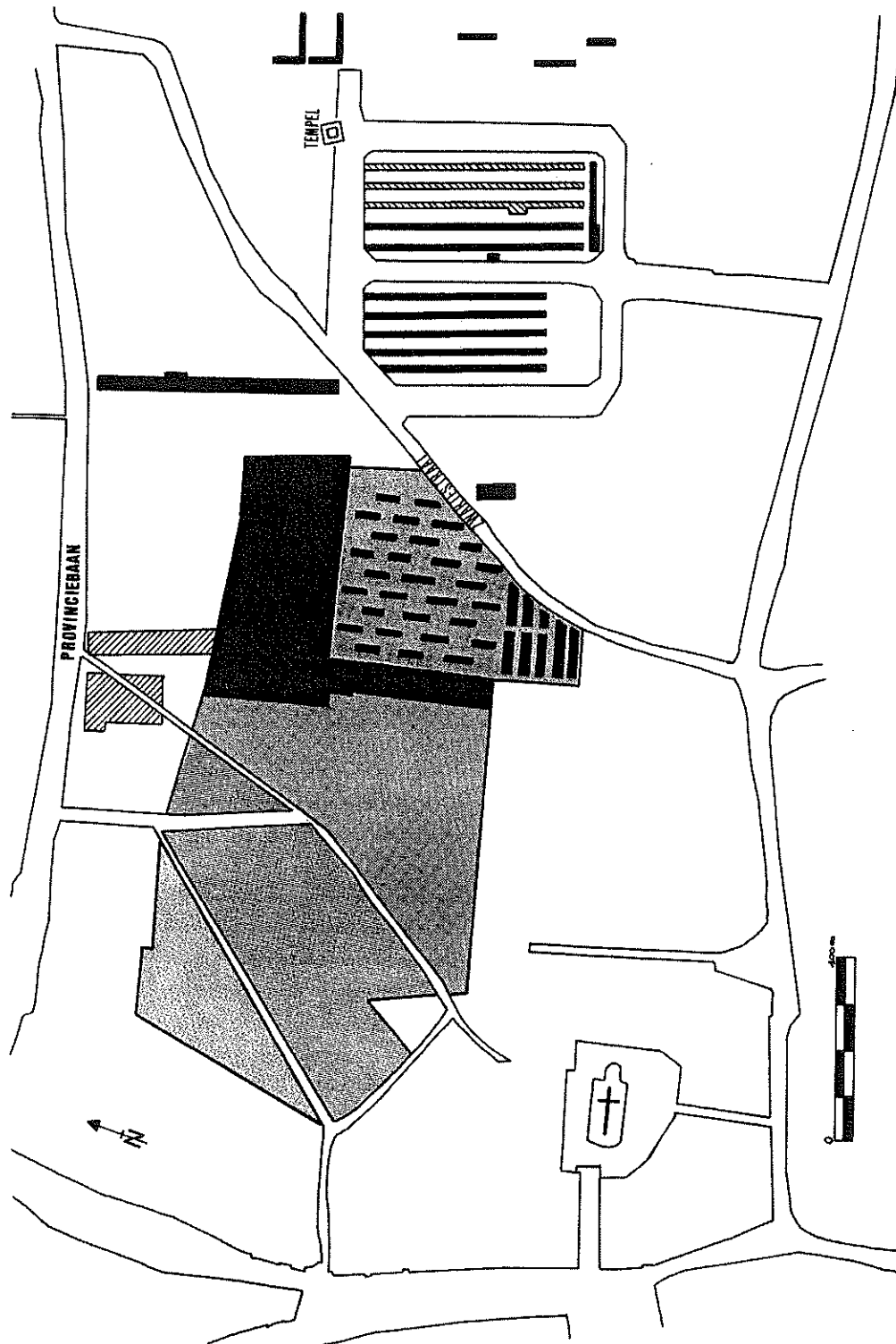
Van juli tot en met september 1998 werd op een smal perceel aan de Provinciebaan een kleine noodopgraving op touw gezet (sectie C, 778e). Deze opgravingen liepen vooruit op bouwplannen die voor dit terrein in ontwikkeling zijn. In een 5m smalle en 100m lange zoek sleuf stootte men, voornamelijk in het centrale en noordelijke gedeelte, op een sporensuccessie die loopt van de Flavische periode tot in de 3de eeuw. Het betrof hoofdzakelijk greppels, paalsporen en kuilen. Dwars door de sleuf liep een restant van de "Kwakkel"-weg (cf. infra). Vermeldenswaard bij dit onderzoek was de ontdekking van een kleine, als pottenbakkersoven geïnterpreteerde, structuur uit de late 2de eeuw (DESCHIETER & DE MULDER 1998); bovendien konden in de lange werkput ook leerrijke waarnemingen worden verricht met betrekking tot de bodemkundige ontwikkeling van de site (*onderzoek prof. dr. R. Langohr, Universiteit Gent*).

In april 1997 is ten oosten van de Velzeekse dorpskern een preventieve noodopgravingscampagne van start gegaan: op een 6 ha groot terrein zal in de nabije toekomst een nieuwe sociale woonwijk worden ingeplant (fig. 2). De gronden zelf zijn momenteel eigendom van de Vlaamse Huisvestingsmaatschappij. Reeds in de eerste helft van de '70er jaren was tijdens opgravingen door Marc Rogge het archeologisch potentieel van dit areaal duidelijk tot uiting gekomen (DE MULDER & ROGGE 1995).

Uit de noodopgravingen van 1997 - 1998 blijkt dat de Romeinse bewoning hier tot volle ontplooiing komt in de loop van de Flavische tijd. Aan de hand van de veelvuldige, stratigrafische oversnijdingen kon de Flavische periode op dit terrein opgedeeld worden in minstens 3 afzonderlijke fases. In de loop van fase II gebeurde de uitgraving van een west-oost-georiënteerd grachtencomplex; terzelfdertijd of kort erna werden ten noorden daarvan een aantal houten constructies opgetrokken. De ligging van de gebouwtjes was daarbij duidelijk afgestemd op dit lineaire tracé. Eén tweeschepig gebouw (breedte: 5m) was vergezeld van een zorgvuldig uitgegraven, rechthoekige kuil, vermoedelijk een silo. In de eerste helft van de 2de eeuw legt men door het terrein een noordoost-zuidwest-lopende weg van ongeveer 5 à 6m breed aan. De eigenlijke wegverharding is samengesteld uit een mengeling van voornamelijk kiezel met blokjes Paniseliaanveldsteen. Aan de zuidkant van de weg werden geen flankerende drainagegrachtjes of greppels aangetroffen.

Tijdens de late 2de en eerste helft van de 3de eeuw lijkt dit oostelijke terrein een andere functie te krijgen toebedeeld. Op tal van plaatsen verschijnen grote en diepe kuilen die achteraf gedempt zijn met aarde en bouwpuin, vermengd met verspitte en geredepositioneerde objecten uit vroegere periodes. In associatie met deze fases vonden we een kleine ovenconstructie, opgemetseld uit scherven van grote en zware recipiënten zoals dolia en amforen.

Fig. 2. Noodopgravingen in de zuidoostelijke sector van de vicus Velzeke 1997-1998 (zwart).

Bovenop de grote, gedempte kuil 142 was een min of meer rond haardje (?) ingeplant met behulp van vertikaal in de grond gestoken amfoorscherven. Het functionele (artisanale ?) kader waarbinnen beide constructietjes actief zouden kunnen geweest zijn blijft vooralsnog onduidelijk. In een later stadium werd over het terrein een ca. 30 à 40 cm dik pakket aarde uitgestort waarin we ook hier opnieuw massa's verplaatste archaeologica aantreffen ; vermeldenswaard hierbij zijn de talrijke ijzeren gebruiksvoorwerpen, w.o. een goed bewaarde, ijzeren *statera*. Aan al deze activiteiten lijkt een eind te komen na het midden van de 3de eeuw, met de ingraving van een kleine muntschat ; deze bestond uit ca. 184 denarii en antoniniani van Septimius Severus tot en met Postumus. De sluitmunt dateert uit 260 n.Chr. (*studie Johan Van Heesch, in voorbereiding*).

Ongeveer 80 m ten zuidwesten van dit onderzochte areaal werd over een lengte van meer dan 100 m een noordwest-zuidoost lopende gracht van ca. 2 m breed gevolgd. Dit spoor vertoonde in doorsnede een zwak spitsvormig profiel, en over gans de lengte was een tweefasige opbouw herkenbaar. Ter hoogte van het huidige kerkhof mondde de gracht uit in een groot, bijna 2m diep spoor met vlakke bodem. Ook hier werden de onderzoekers geconfronteerd met een strikte, structurele scheiding van enerzijds een occupatieareaal met nederzettingssporen (i.e. ten westen van de gracht), en een tegenoverliggend gebied dat volkomen spoorloos bleek. Aan de binnenkant strekt zich, min of meer parallel met het grachttracé, een onsamenhangende rij van paalsporen van diverse afmetingen en dieptes uit. Enkele greppeltjes sluiten aan op deze lange gracht. Uit een eerste preliminair nazicht van het sporen- en materiaalbestand blijkt de occupatieperiode van deze zone uiteen te vallen in twee fasen, waarbij alvast de finale bezetting chronologisch te situeren valt omstreeks het midden van de 3de eeuw n. Chr.. De betekenis van dit sporencomplex roept momenteel nog heel wat vragen op en zal dan ook de komende maanden van naderbij worden onderzocht.

De noodopgravingen van 1997 - 1998 te Velzeke hebben heel wat boeiende en gedetailleerde informatie gegenereerd betreffende de interne chronologie van sommige sectoren van de Romeinse nederzetting. De som van al deze data zal, in combinatie met gegevens uit toekomstig onderzoek, op de lange duur leiden tot vernieuwde inzichten in de globale topografisch-morfologische dynamiek van de Romeinse bewoning te Velzeke. Verder leveren enkele rijke sleutelcontexten - vooral uit de centrale sector - een waardevolle bijdrage tot een betere kennis van de aardewerkconsumptie binnen deze vicus. Samen met de analyse van de talrijke botanische macroresten en de studie van het dierlijk botmateriaal zal een zo gediversifieerd mogelijk, verhelderend en evolutief beeld van de Romeinse vicus worden gereconstrueerd.

Bibliografie

DE MULDER, G. & ROGGE, M. 1995. Twee Urnengravenvelden te Zottegem-Velzeke, *Publikaties van het Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen - site Velzeke, Gewone reeks, 1*, Zottegem.

DESCHIETER, J., DE MULDER, G. & BRAEKMAN, K. 1998. Zottegem-Velzeke. Opgravingen in de Gallo-Romeinse vicus. Een voorlopig verslag 1997, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 1997*, Gent : 116 - 121.

DESCHIETER, J., DE MULDER, G. & BRAEKMAN, K. 1998. Een Gallo-Romeinse pottenbakkersoven te Velzeke, *VOBOV-Info, nr.48*, 15 - 19.

HET ARCHEOLOGISCH NOODONDERZOEK OP HET GRIJPENVELD TE TIENEN

Marleen Martens en Alain Vanderhoeven²

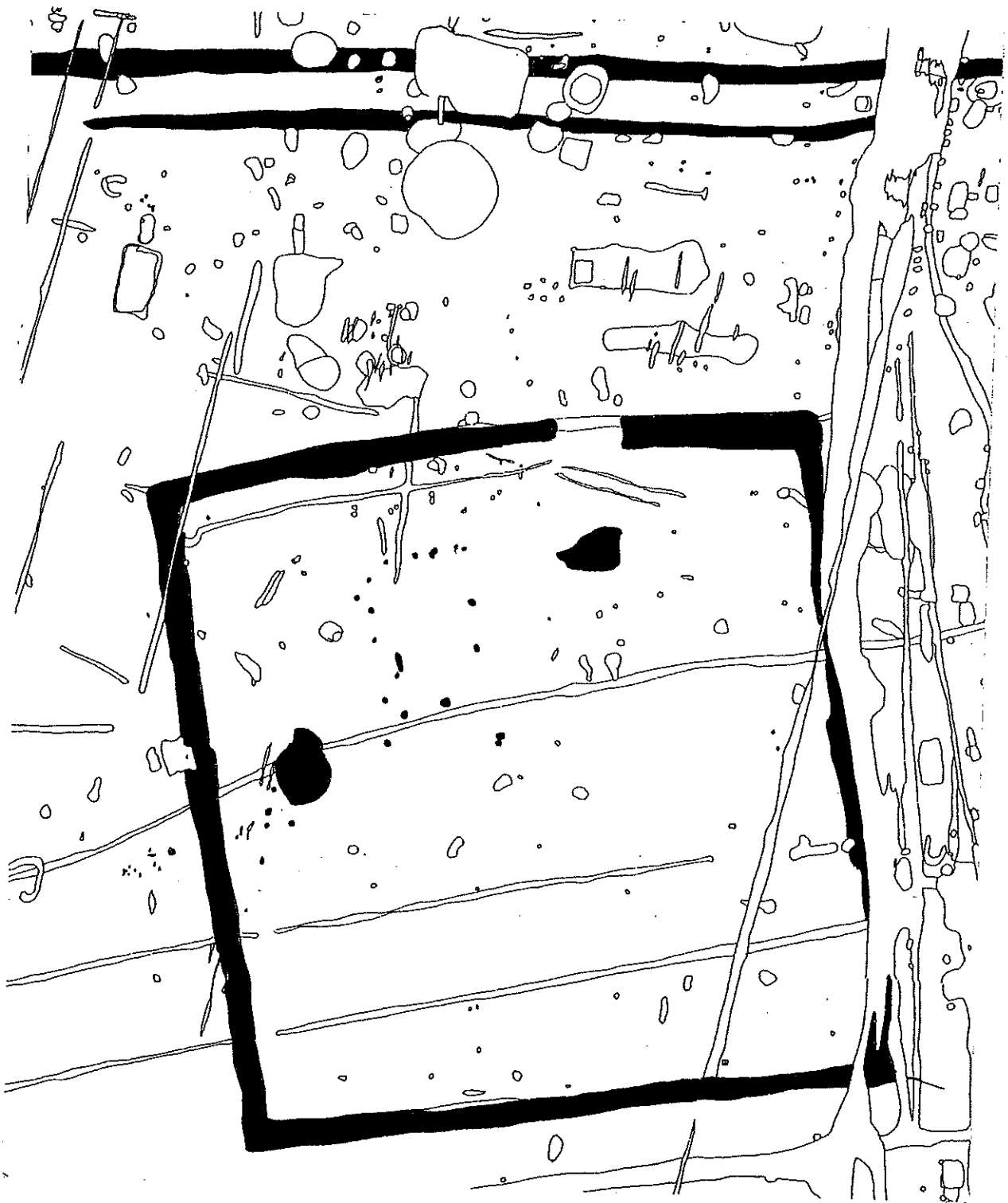
In 1998 werd het noodonderzoek van de zuidelijke periferie van de Romeinse vicus van Tienen op het Grijpenveld en de aangrenzende Wijngaardberg verdergezet. In dit gebied zal de komende jaren over een oppervlakte van ca. 50 ha een industrieterrein worden aangelegd. Over een areaal van naar schatting 20 ha daarvan bevinden zich resten uit het verleden in de ondergrond. Op dit ogenblik is nagenoeg 5 ha opgegraven met werkputten van 40 m x 60 m en is ongeveer 15 ha met proefsleuven verkend. Hier biedt zich een unieke gelegenheid aan om de perifere zone van een Romeinse vicus te onderzoeken, een onderneming die in onze streken nog maar zelden werd uitgevoerd. Doorgaans beperken opgravingen zich tot de kern van dergelijke nederzettingen. Gebleken is dat zich daaromheen echter een wereld van tot nog toe vaak onbekende verschijnselen situeert. Het onderzoek wordt uitgevoerd door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, in nauwe samenwerking met het stedelijk museum 'Het Toreke' en wordt op substantiële wijze medegefinancierd door de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor Vlaams Brabant en de stad Tienen, de bouwheren van het terrein.

De oudste sporen dateren uit het midden neolithicum. Het betreft twee parallelle greppels en een systeem van haaks op elkaar verlopende greppels. De laatstgenoemde omgaven mogelijk kleine akkers, de eerstgenoemde markeerden misschien een weg.

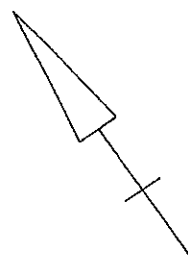
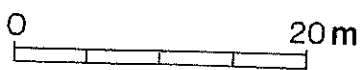
Op de zuidelijke helling van de Wijngaardberg kwam in de proefsleuven eveneens een complex van haaks op elkaar verlopende greppels tevoorschijn, alsmede een aantal kuilen. Op grond van de schaarse fragmenten handgevormd aardewerk dateren we deze sporen voorlopig in de ijzertijd. Mogelijk gaat het om een nederzetting en aangrenzende akkers. Toekomstig onderzoek zal moeten uitmaken of er een verband bestaat tussen dit complex en de plek waar later de Romeinse vicus is ontstaan.

De oudste Romeinse sporen dateren uit de Claudische tijd. Het gaat om twee parallelle greppels die een weg afbakenen en een vierkante omgrachte ruimte van ca. 60 m x 60 m. Binnen deze ruimte bevonden zich twee grote kuilen en een rechthoekige houtbouw van 9 m x 25 m. De gracht was op het werkvlak nog ca. 3 m breed en had een diepte van ongeveer 2 m. Aan drie zijden was ze vrijwel vondstenloos. Aan weerszijden van de ingang in de noordelijke zijde troffen we echter een grote hoeveelheid afval aan, waarvan de samenstelling in meer dan één opzicht ongewoon is. Grote hoeveelheden verbrande leem, verbrande stenen, houtskool en verbrand bot wijzen op een relatie met vuur. Mogelijk gaat het om afval van uitgeruimde haarden. Het aardewerk valt uiteen in twee grote categorieën. Op de eerste plaats is er het tafelservies: Italische en Zuidgallische sigillata, dunwandige import en Belgische waar, waarvan de meeste vormen tot het drinkservies behoren. Op de tweede plaats zijn er de ceramische containers: dolia, kurkurnen en zoutcontainers. Deze laatste categorie domineert met naar schatting 140000 scherven alle andere vondstgroepen. Andere opvallende vondsten zijn ca. 250 schoenspijkers, talrijke ijzeren voorwerpen en nagels in verschillende maten, fragmenten van glazen armbanden en kralen en een intaglio met sporen van bladgoud. Het geheel interpreteren we als een mogelijke ceremoniële ruimte, waar mensenmenigten verzamelden en goederen werden uitgewisseld, ook zout. Door de aanwezigheid van sommige categorieën consumptieafval moeten we echter ook rekening houden met een residentiële functie.

² Instituut v/h Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik

Tienen, Grijpenveld: sporen uit de Vroegromeinse periode (tekening Lies Bouvrie).

In de 2de en 3de eeuw doorkruisen twee veldwegen het reeds opgegraven terreingedeelte. Ze verlaten de vicus in zuidelijke richting, waarbij ze de voormalige ceremoniële zone lijken te vermijden. Langs één veldweg troffen we op regelmatige afstand de ijzeren hechtingsringen van een houten waterleidingsbuis aan. Deze weg lijkt in de richting van de voet van de Wijngaardberg te lopen. De andere veldweg loopt over een afstand van ongeveer 150 m van noord naar zuid en buigt dan plots af in oostelijke richting.

De opgraving heeft de zuidelijke rand van een pottenbakkerswijk uit de 2de en 3de eeuw aangesneden. De kern ervan, waar zich vermoedelijk de hoofdgebouwen langs de weg Tongeren - Cassel uitstrekten, ligt meer noordelijk en valt buiten het bedreigde gebied. Wij troffen slechts de daarachter gelegen zone met secundaire structuren als kuilen en ovens, een palissade en een hutkom aan. Tot nu toe is een zestal ovens weergevonden. Eromheen bevonden zich kuilen met zowel nederzettingsafval als produktieafval. Daaruit blijkt dat in de eerste helft van de 2de eeuw ondermeer terra nigra werd vervaardigd, maar ook verschillende categorieën gewoon aardewerk, zoals kruiken en dolia. Merkwaardig is de aanwezigheid van rituele depots in een aantal van deze kuilen. De eenvoudigste deposities bestaan uit één of enkele stuks aardewerk, meestal wrijfschalen, op de bodem van de kuil neergezet. Enkele ensembles zijn echter rijker, met name één, bestaande uit een stenen beeld van Fortuna en een pot met dekselgeul, gevuld met een hele reeks bronzen voorwerpen.

In de 3de eeuw werd in deze perifere zone van de pottenbakkerswijk een houtlemen Mithraeum opgericht. Van het gebouw bleef alleen het centrale, uitgegraven gedeelte bewaard, dat de grot van Mithras symboliseert. Daarin troffen we nog een vloertje van hypocausttegels en een met rechtop gezette dakpannen omgeven haardje aan. Van de twee zijvleugels, waar zich de zitbanken en buitenwanden bevonden is vrijwel niets overgebleven. Langs deze constructie lag een rij kuilen met merkwaardige vorm en inhoud. Zo bevond zich in één kuil een skelet van een paard in anatomisch verband. Op de bodem van een andere, schachtvormige kuil, met aan één zijde een trapvormige toegang en in twee andere zijden kleine nissen lag een vondstrijke laag. Tot de inhoud behoorden ondermeer fragmenten van 73 drinkbekers in Triers metaalglansaardewerk, waarvan één met barbotinetekst (PROPINO TIBI), drie intacte en drie fragmentaire olielampen, 14 rookkelken en grote hoeveelheden gladwandig en ruwwandig gesmookt aardewerk. Bijzondere cultische voorwerpen als kantharoi in terra sigillata met leeuw en slang op de oren (Drag. 53) en in geglazuurd aardewerk, een ruwwandige pot met een slangenlichaam, een deksel met daarop een opgelegd gezicht van een gebaarde man, een ingekraste kantharos en een opgelegde slang met de kop van een hagedis en een bronzen schijnlamp in de vorm van het hoofd van een kalende oude man met baard. Het iconografische programma past bij de Mithrascultus. Vermeldenswaard is ook een pakket van dierenbeenderen, ondermeer van meer dan 200 kippen met een kleine bijmenging van rund en jonge varkens en schapen. In de puinlagen die het gebouw en de kuilen afdekken bevond zich een kleine hoeveelheid 4de-eeuws materiaal.

In de zuidwestelijke hoek van de opgegraven zone werd een gedeelte van een grafveld aangesneden. In deze sector lag een 50-tal crematie- en inhumatiegraven uit de 2de en 3de eeuw. Twee graven waren omringd door greppels, éénmaal vierkant en éénmaal cirkelvormig. Op ca. 200 m van deze plek, in één van de proefsleuven, werden op de bodem van een erosiegeul, afgedekt door 4.5 m colluvium opnieuw crematie- en inhumatiegraven aangetroffen, vermoedelijk behorend tot hetzelfde grafveld.

Tenslotte kan nog vermeld worden dat op de Wijngaardberg sporen uit de late middeleeuwen en postmiddeleeuwse periode zijn aangetroffen.

NIJMEGEN, LEGERPLAATS EN STAD IN HET ACHTERLAND VAN DE LIMES

Harry van Enckevort³

De oudste sporen van de Romeinen in Nijmegen stammen uit ongeveer 15 voor Chr. Toen bouwden zij in Nijmegen-Oost een grote legerplaats op de Hunerberg, die na korte tijd vervangen werd door de commandopost op het Kops Plateau. Haaks op de bestaande theorie is de aanwezigheid van een voor-Flavische kern in het stadsgebied van het latere *Ulpia Noviomagus* in het westen van Nijmegen verre van onwaarschijnlijk. Vermoedelijk hebben we hier te maken met de autochtone nederzetting *Batavodurum*, waarvan op grond van de aanwezigheid van een later tempelcomplex op het terrein De Winseling vermoed mag worden dat de kern al in de prehistorie door een cultusplaats werd gevormd. De historisch overgeleverde naam *Oppidum Batavorum* zou dan slaan op de rond het begin van de jaartelling door de Romeinen gestichte pre-stedelijke nederzetting op en rond het Valkhof; het tribale centrum voor de Bataven. De ontwikkeling van meerdere dicht bij elkaar gelegen militaire en burgerlijke centra in de tijd voor de Bataafse opstand staat niet op zich. Parallellen kennen we bijvoorbeeld uit Xanten en Trier.

Rond 30 na Chr. werd of mogelijk al eerder werd de commandopost op het Kops Plateau vervangen door een *castellum* waarin naar vermoed wordt de *Ala Batavorum* gelegerd was. Kort voor of tijdens de Bataafse Opstand werd dit *castellum* opgegeven. Na de opstand veranderde de ruimtelijke ordening in Nijmegen grondig. Om een volgende opstand te voorkomen werd er een nieuw legioenkamp op de Hunerberg in Nijmegen-Oost gebouwd. Ook werd de pre-stedelijke kern rond het Valkhof niet meer herbouwd. Het zwaartepunt van de civiele bewoning werd naar het lage, westelijke deel van Nijmegen verplaatst. Onzes inziens komt deze verplaatsing voort uit de langer bestaande Romeinse politiek om het grensgebied te integreren in het Imperium. Daarbij speelden zij meer dan voorheen in op de regionale belangen en gevoelens van de autochtone bevolking. Daardoor lijkt de nieuwe stedelijke nederzetting rond de oude kern van *Batavodurum* meer een hoofdplaats van de Bataven te zijn geworden. De opgravingen aan de zuidrand van de Romeinse stad maken duidelijk dat dit gebied bestemd was voor verschillende ambachtelijke activiteiten, waarbij pottenbakken en metaalbewerking de boventoon voerden. De ambachtslieden woonden en werkten in houten *Streifenhäuser*, die met de voorzijde op een oost-west verlopende weg waren gericht. De percelen waren zo'n 80-90 m diep. De vervaardigde potten werden al dan niet met inhoud afgezet in de stad, de *castra* en *canabae* en in het ommeland van Nijmegen. Buiten tafelwaar en amforen werd toentertijd weinig aardewerk aangevoerd. De stad had in deze periode alle karaktertrekken van een productiecentrum.

Aan het einde van de 1ste eeuw of het begin van de 2de eeuw kreeg de nederzetting het *ius nundinarum* (marktrechten) en werd vanaf dat moment *Ulpia Noviomagus Batavorum* genoemd. In het verleden is wel eens opgemerkt dat de verlening van het marktrecht het directe gevolg zou zijn geweest van het vertrek van het Tiende Legioen in 104/105 naar *Aquincum* (Boedapest) in de provincie *Pannonia*. Daarmee zou de economische basis van *Ulpia Noviomagus*, ondanks het vertrek van een kapitaalkrachtige groep van de bevolking, gewaarborgd blijven. Waarschijnlijker is dat de marktrechtverlening en de min of meer gelijktijdige bouw van enkele openbare gebouwen, zoals het tempelcomplex op het Maasplein en het badhuis op het terrein van de Honig, waarbij soldaten van het Tiende Legioen

³ Gemeente Nijmegen, Bureau Archeologie, Postbus 9105, NL-6500 HG Nijmegen

betrokken waren, ook in het kader van de 'verromeinsing' (lees integratie) van de *civitas Batavorum* gezien mogen worden. De snelle opeenvolging van verschillende veranderingen aan het einde van de 1ste eeuw lijken in verband gebracht te kunnen worden met de aanwezigheid van keizer Trajanus in de provincie.

Welke troepen waar en wanneer in Nijmegen gelegerd zouden zijn tot het midden van de 2de eeuw is onduidelijk. Hierover bestaan op basis van de dakpanstempels twee visies. Nieuw onderzoek moet hierover uitsluitsel geven. In dezelfde tijd zien we aan de zuidrand van *Ulpia Noviomagus* een versteningsproces waarbij op de plaats van de oude ambachtelijke bebouwing op de smalle percelen meer monumentale gebouwen op grotere percelen verrezen. Van een deel van deze woonhuizen is duidelijk dat ze al in het begin gedeeltelijk in steen zijn opgetrokken; andere houten huizen 'verstenen' pas in de loop van de 2de eeuw doordat bij verbouwingen delen van de fundering in steen werden opgetrokken en van een verwarmingssysteem werden voorzien.

Zoals het er nu naar uitziet heeft *Ulpia Noviomagus* door het ontbreken van vestingwerken een open karakter gehad in de 2de eeuw. Er zijn tot op heden nog geen aanwijzingen voor de productie van aardewerk. Het gevonden aardewerk stamt zoals het zich nu laat aanzien vooral van elders (Rijnland, Gallië), zodat we de stad in deze periode als een consumptie-centrum kunnen karakteriseren. Dit is niet zo vreemd als we terugdenken aan de verlening van het marktrecht.

Aan het einde van de 2de eeuw komt een einde aan deze ontwikkeling. Rond het jaar 160 wordt de stad omgeven door een wal en een gracht en komt een einde aan het open karakter. Het is niet duidelijk of hieraan een dreiging van buitenaf ten grondslag lag. Kort daarna werden grote gedeelten van de stad verwoest. In ieder geval zijn er aanwijzingen dat de tempels voor *Fortuna* en *Mercurius* op het Maasplein in die tijd in brand hebben gestaan. Tegelijkertijd werden de huizen aan de zuidrand van de stad verlaten. Het is niet waarschijnlijk dat de problemen met de *Chauci* in het mondingsgebied van de Schelde hieraan ten grondslag lagen. Eerder moeten we denken aan groeperingen die in zowel *Germania Inferior* als in *Gallia Belgica* in opstand kwamen tegen het Romeins gezag. Dat deze onlusten grote vormen aangenomen moeten hebben bewijzen niet alleen de muntschatten uit die tijd maar ook de brandstichtingen en de (deels) verlaten landelijke nederzettingen in een groot gebied.

Aan het eind van de 2de en in de 3de eeuw kreeg de stad een heel ander aanzien. De zuidrand werd niet meer opnieuw bebouwd maar in gebruik genomen voor de grootschalige verwerking van runderen en varkens. De talrijke grote kuilen met hoornpitten en botten maken duidelijk dat op industriële schaal dieren zijn verwerkt voor tal van producten. Uit hetzelfde gebied kennen we ook weer pottenbakkersovens. Van de bebouwing in het meer centraal gelegen deel van de stad is weinig bekend.

Zeer recentelijk zijn er enkele vondsten gedaan die er op duiden dat al in de 2de/3de eeuw christenen in Nijmegen verbleven moeten hebben. Het gaat om een ingekrast *chiro*-teken op een kruikhals uit *Ulpia Noviomagus* en vergelijkbare graffiti op de onderzijde van een *terra sigillata* bord uit het grafveld van de stad. Elders uit het Rijnland zijn vergelijkbare vondsten vooralsnog niet bekend.

De laatste decennia zijn er ook delen van de verschillende grafvelden in Nijmegen onderzocht. In chronologische volgorde gaat het om de grafvelden van het 'Bataafse'

castellum op het Kops Plateau, het grafveld van *Oppidum Batavorum* in Nijmegen-Oost. Ook zijn er gedeelten van verschillende grafvelden in het oosten van Nijmegen onderzocht waar bewoners van de *castra* van het Tiende Legioen en de bijbehorende *canabae* zijn begraven. In het centrum en het westen van Nijmegen zijn graven gevonden van een tweede grafveld van *Oppidum Batavorum*. In een veel groter gebied ligt het uitgestrekte grafveld van *Ulpia Noviomagus*.

Buiten de militaire en burgerlijke centra op de zuidoever van de Waal kennen we op het grondgebied van Nijmegen nog zeker drie landelijke nederzettingen. Ten zuiden van het centrum van Nijmegen, in Hatert konden de sporen van enkele boerderijen onderzocht worden. Het grafveld kon nagenoeg geheel onderzocht worden en is reeds in 1990 door Haalebos gepubliceerd. Aan de overzijde van de Waal liggen twee oude woongronden, bij Oosterhout en Ressen, waar de resten van Romeinse nederzettingen zijn aangetroffen. In het kader van de stadsuitbreiding (De Waalsprong) is het noodzakelijk om delen van beide nederzettingen te onderzoeken.

Rond 260-270 lijkt er een einde te komen aan Romeins Nijmegen, doch enkele decennia later zijn de Romeinen weer terug. Op het Valkhof in het centrum van Nijmegen werd een versterking gebouwd, terwijl aan de voet van het Valkhof een meer civiele nederzetting op de funderingen van een midden-Romeinse nederzetting verrees. Rond de versterking zijn de sporen van verschillende grachten aangetroffen. De jongste gracht moet nog lange tijd in het landschap zichtbaar zijn geweest, zoals duidelijk wordt uit het aardewerk in de bovenzijde. Bij de versterking lag ook een grafveld waarvan we nu zo'n 1100-1200 graven kennen. Dit grafveld lijkt tot ca. 700 in gebruik te zijn geweest, waarna haar functie geheel werd overgenomen door het kerkhof op het Valkhof. Hier was namelijk al aan het begin van de 7de eeuw de parochiekerk van Nijmegen gebouwd.

Iets ten oosten van het Valkhof kennen we een tweede laat-Romeins grafveld, waar maximaal 850 doden kunnen zijn bijgezet. De meeste begravingen zijn globaal tussen 320 en 360 te dateren. Van de bijbehorende Frankische nederzetting zijn slechts weinig sporen onderzocht. Het meest opvallende was hier een hutkom met houten wanden die rond het midden van de 4de eeuw gedateerd kon worden.

Omdat het ondoenlijk is om in een half uur een compleet overzicht te geven van Romeins Nijmegen heb ik hieronder een overzicht gemaakt van een aantal belangwekkende publicaties uit de laatste vijf jaar.

Recente literatuur

- Bechert, T., H. van Enckevort & W.J.H. Willems, 1995: Van de Lippe tot de Waal, in: T. Bechert & W.J.H. Willems (red.), *De Romeinse rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust*, Utrecht, 63-76. Idem: Von der Lippe zur Waal, in: T. Bechert & W.J.H. Willems (Hrsg.), *Die römische Reichsgrenze zwischen Mosel und Nordseeküste*, Stuttgart, 63-76.
- Boekel, G.M.E.C. van, 1996: *Romeinse terracotta's*, (Museumstukken VI), Nijmegen.
- Brunsting, H., & D.C. Steures, 1995: De baksteenstempels van Romeins Nijmegen I. *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 75, 85-117.
- Brunsting, H., & D.C. Steures, 1997: The brick stamps and the occupation history of the legionary fortress at Nijmegen, in: W. Groenman-van Waateringe e.a. (eds.), *Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, (Oxbow Monograph 91), Oxford, 323-331.
- Broeke, P.W. van den, 1999: Van mesolithicum tot middeleeuwen: het archeologische potentieel van het Betuwse deel van Nijmegen (NL.), *Lunula. Archaeologia protohistorica* VII, Bruxelles, 26-31.
- Enckevort, H. van, 1997: Die Beleg[er]ung des frühromischen Lagers auf dem Kops Plateau. Römer, Gallier, Bataven und Keltiberiker in Nijmegen, in: W. Groenman-van Waateringe e.a. (eds.), *Roman Frontier*

- Studies 1995. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, (Oxbow Monograph 91), Oxford, 555-564.
- Enckevort, H. van (in druk): Votivopfer und Paraderüstungen. Römische Sattelhörnchen vom Kops Plateau in Nijmegen, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, Amersfoort.
- Enckevort, H. van & J.K. Haalebos, Frühromischen Lager in Nimwegen (NL), in: J.-S. Kühlborn, *Germaniam pacavi - Germanien habe ich befriedet. Archäologische Stätten augusteischer Okkupation*, Münster, 29-58.
- Enckevort, H. van & J. Thijssen, 1999²: *Graven met beleid. Gemeentelijk archeologisch onderzoek in Nijmegen 1989-1995*, Abcoude/Nijmegen.
- Enckevort, H. van & J. Thijssen (in druk): Die Hauptstadt der Bataver in Nijmegen im 1. Jahrhundert nach Christus. Von Batavodurum und Oppidum Batavorum nach Ulpia Noviomagus, in: *Genese, Struktur und Entwicklung römischer Städte im 1. Jahrhundert n. Chr. in Nieder- und Obergermanien*, (Xantener Berichte Band 9).
- Enckevort, H. van & W. Willems, 1994: Roman cavalry helmets in ritual hoards from the Kops Plateau at Nijmegen, The Netherlands, in: C. Van Driel-Murray (ed.) *Military equipment in context. Proceedings of the Ninth International Roman Military Equipment Conference, Leiden 1994*, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 5, 125-137.
- Enckevort, H. van & K. Zee, met bijdragen van D. Fontijn, F. Laarman & J. Thijssen, 1999²: *Het Kops Plateau Prehistorische grafheuvels en een Romeinse legerplaats in Nijmegen*, Abcoude/Amersfoort.
- Enckevort, H. van & K. Zee, 1996: Bataven op het Kops Plateau in Nijmegen, *Scarabee* 25, 20-22.
- Enckevort, H. van & K. Zee (in druk): Militaria und Belegung des frühromischen Lagers auf dem Kops Plateau in Nijmegen (Niederlande), in: *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Akten des Internationalen Kongresses an der Universität Osnabrück vom 02.09 bis 05.09.1996*.
- Haalebos, J.K., 1994: Opgravingen op het terrein van het voormalige Canisiuscollege te Nijmegen, 1993, *Jaarboek Numaga XLI*, 35-42.
- Haalebos, J.K., 1994: Hatert 1993. Sporen van een gehucht uit de midden-Romeinse keizertijd bij Ulpia Noviomagus, *Jaarboek Numaga XLI*, 35-42.
- Haalebos, J.K., 1994: Romeinse latrines in de legioensvesting te Nijmegen en enkele andere militaire versterkingen, in: S. Piras & C. Waslander (red.), *Latrines. Antieke toiletten ~ modern onderzoek*, Meppel, 26-29.
- Haalebos, J.K., 1995: Romeinse officierswoningen aan de Ubbergseveldweg te Nijmegen, opgravingen op het terrein van de school De Sterredans in 1994-1995, *Jaarboek Numaga XLII*, 13-22.
- Haalebos, J.K., 1995: Legioensvestingen op de Hunerberg te Nijmegen, in: L.J.F. Swinkels (red.): *Een leven te paard. Ruiters uit de Lage Landen in het Romeinse leger*, Nijmegen, 36-37.
- Haalebos, J.K., 1996: Opgravingen op het terrein van het voormalige Canisiuscollege, 1994-1996, *Jaarboek Numaga XLIII*, 7-41.
- Haalebos, J.K., 1996: Nijmegener Legionskeramik: Töpferzentrum oder einzelne Töpfereien?, *REI CRETARIAE ROMANAE FAVORVM ACTA* 33, Abingdon, 145-156.
- Haalebos, J.K., 1997: *Ars Cretaria. Nijmegen en La Graufesenque. Enkele gedachten betreffende de organisatie van de terra sigillata-productie en -handel in La Graufesenque*, (Libelli Noviomagenses 4), Nijmegen.
- Haalebos, J.K., 1998: Die Canabae der Legio X Gemina in Nijmegen, *Gesellschaft Pro Vindonissa. Jahresbericht 1997*, 33-40.
- Haalebos, J.K., e.a., 1995: *Castra und Canabae. Ausgrabungen auf dem Hunerberg in Nijmegen*, (Libelli Noviomagenses 3), Nijmegen.
- Haalebos, J.K., e.a., 1998: *Centuriae onder Centuriae Hof. Opgravingen achter het hoofdgebouw van het voormalige Canisiuscollege te Nijmegen, 1995-1997*, (Libelli Noviomagenses 5), Nijmegen.
- Haalebos, J.K. & L. Swinkels, 1998: Van Katendrecht terug naar Nijmegen. Een groep vormen en reliëfplaten van aardewerk uit Ulpia Noviomagus, *Jaarboek Numaga XLV*, 7-22. Idem: From Katendrecht back to Nijmegen: a group of pottery moulds and relief-tablets in Ulpia Noviomagus, in: J. Bird (ed.): *Form and fabric. Studies in Rome's material past in honour of B.R. Hartley*, (Oxbow Monograph 80), Oxford.
- Haarhuis, A., 1995: Recently found bronzes from the canabae legionis in Nijmegen, in: S.T.A.M. Mols e.a. (eds.), *Ancient bronzes. Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen 1992*, (Nederlandse Archeologische Rapporten 18), Amersfoort, 373-377.
- Koster, A., 1994: Zwei römische Gräber mit Bronzegefäßen aus Ulpia Noviomagus (Nijmegen, Niederlande), in: Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen, Freiburg, 18.-22. Juli 1988, *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 45, 245-250.
- Koster, A., 1995: Een begraafplaats te Nijmegen, in: L.J.F. Swinkels (red.): *Een leven te paard. Ruiters uit de Lage Landen in het Romeinse leger*, Nijmegen, 44-45.

- Koster, A., with a contribution by J. Riederer, 1997: *The bronze vessels 2. Acquisitions 1954-1996 (including vessels of pewter and iron)*, (Descriptions of the collections in the Provinciaal Museum G.M. Kam at Nijmegen XIII), Nijmegen.
- Lauwerier, R.C.G.M., 1995: Dertig lijsterborstjes in een pot. Geïmporteerde conserven uit Romeins Nijmegen, *Jaarboek Numaga XLII*, 7-12.
- McDonnell, R.D., H.J.M. Meijers & H. Kars, 1995: The composition and microstructure of six fragments of Roman mirrors from Nijmegen, the Netherlands, in: S.T.A.M. Mols e.a. (eds.), *Ancient bronzes. Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen 1992*, (Nederlandse Archeologische Rapporten 18), Amersfoort, 169-178.
- Steures, D.C., 1995: *Geletterde Nijmegenaren*, (Museumstukken V), Nijmegen.
- Swinkels, L.J.F., 1997: *Een prachtvol exemplaar. Vijfenzeventig jaar Museum G.M. Kam 1922-1997*, (Museumstukken VII), Nijmegen.
- Willems, W.J.H., 1995: Een Romeins legerkamp op het Kops Plateau te Nijmegen in: L.J.F. Swinkels (red.): *Een leven te paard. Ruiters uit de Lage Landen in het Romeinse leger*, Nijmegen, 28-30.
- Zeiler, J.T., 1997: Offers en slachtoffers. Faunaresten uit de Fortunatempel te Nijmegen (2^e eeuw n.Chr.), *Paleo Aktueel 8. Archeologie in 1996*, Groningen, 105-107.

Fragment (1:1) van een bronzen contract of "civiel" diploma uit Ulpia Noviomagnus. Op basis van de consulnamen (L. Lulius Usus) SER(vianus II) en (L.Licinius) SV(ra II) op de achterzijde mogen we deze inscriptie in januari of februari van het jaar 102 na Chr. dateren. Dit document is ondertekend door een aantal mannen uit de "Bataafse" toplaag, waarvan de namen beginnen met M. Ulpus, die blijkbaar in het jaar 98 of iets later het burgerrecht en een sterk geromaniseerde naam hebben gekregen. Tekening: Bureau Archeologie Gemeente Nijmegen / André Simons.

NOODONDERZOEK AAN HET VRIJTHOF IN ROMEINS TONGEREN

Tim Bellens en Alain Vanderhoeven⁴

Op de hoek van het Vrijthof en de Piepelpoel te Tongeren werd afgelopen voorjaar een terrein van ongeveer 2500 m² bouwrijp gemaakt voor de tweede fase van de nieuwbouw van het gerechtshof. Met de Regie der Gebouwen (directie Hasselt) werd overeengekomen het areaal in één jaar op te graven in plaats van in de twee jaar, die naar schatting nodig zijn om een dergelijke bedreigde zone te onderzoeken. In ruil voorziet de Regie geldmiddelen om de IAP-opgravingsploeg te verdubbelen voor de duur van de noodopgraving. Deze zal dan ook maar tot augustus 1999 kunnen duren. Het bedreigde areaal wordt doorkruist door twee straten van het Romeinse dambordplan, één, gelegen in het oostelijk gedeelte van het terrein, is noordzuid-georiënteerd en één, gelegen aan de zuidelijke rand van de opgraving, is oostwest-georiënteerd. Het ligt vrij centraal binnen de Romeinse stad maar net buiten de 4de-eeuwse stadsmuur. Ten opzichte van de middeleeuwse nederzetting ligt ze buiten de 10de- en 12de-eeuwse omwallingen van het monasterium, maar binnen de 13de eeuwse muur. We mogen ons dus verwachten aan bewoningssporen, daterend van het einde van de 1ste eeuw v.Chr. tot de 3de eeuw en opnieuw vanaf de 13de eeuw.

Op het terrein zijn drie aaneensluitende werkputten uitgezet, ieder met een oppervlakte van ongeveer 600 m², waarvan op dit ogenblik de eerste in vijf vlakken volledig is opgegraven. Van de tweede zijn reeds vier vlakken afgewerkt en van de derde is het eerste vlak ingetekend. Zoals te verwachten vertoont de Romeinse bewoningsgeschiedenis van het terrein grote verwantschap met die van het van 1986 tot 1994 onderzochte terrein aan de Kielenstraat. We kunnen ze indelen in een vijftal grote fasen.

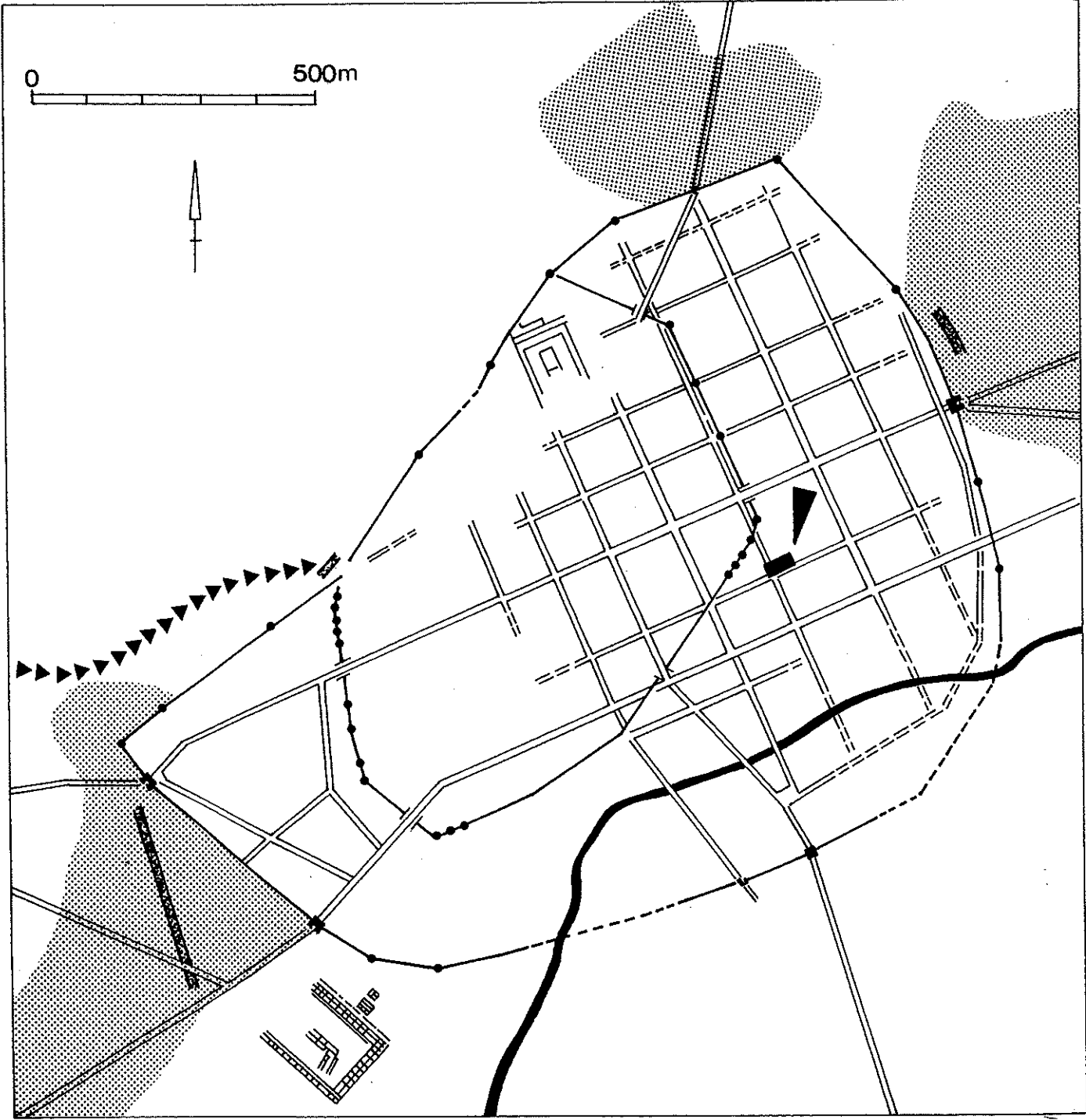
De eerste fase dateert van het einde van de 1ste eeuw v.Chr. Uit die periode hebben we enkele kuilen en greppels aangetroffen. Eén greppel, min of meer noordzuid-georiënteerd, loop onder de kiezel van de oostwest-gerichte straat van het dambordplan door. Dit wijst erop dat deze verkeersas in die vroege fase nog niet functioneerde. Zoals gebruikelijk voor het oudste niveau te Tongeren ontbreken sporen van gebouwen. De sporen uit deze horizont worden traditioneel aan een militaire aanwezigheid toegeschreven, uit de tijd toen de terreinen werden geëgaliseerd en het stratennet van de civitashoofdplaats van de Tungri werden aangelegd. Waarschijnlijk verbleven deze militairen in tenten en ondiep gefundeerde constructies die geen sporen in de ondergrond hebben nagelaten.

De tweede bewoningsfase van de Tongerse opgravingsterreinen is doorgaans gekenmerkt door de bouw van tweeschepige woonstalhuizen langs de kort tevoren aangelegde dambordstraten. Deze woningen zijn bewoond in de eerste decennia n.Chr. Op het terrein aan het Vrijthof is tot nu toe geen spoor van dergelijke constructies aangetroffen. Dit kan toeval zijn. Elders is reeds gebleken dat de woonstalhuizen geïsoleerd of in clusters voorkomen met veel open ruimte ertussen.

Ook de derde bewoningsfase, daterend van het midden van de 1ste eeuw tot de brand van 69/70, laat zich maar moeilijk traceren. Her en der hebben we voorflavische loopvlakken kunnen vaststellen, maar die laten zich niet aan duidelijke huisplattegronden koppelen. De karakteristieke brandlaag van de Batavenopstand uit 69/70 is eveneens moeilijker te herkennen dan we van andere opgravingsterreinen gewoon zijn.

⁴ Instituut v/h Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik

Fig. 1: Tongeren, Vrijthof: ligging van het opgravingsterrein binnen de Romeinse stad (Tekening Marijke Willaert).

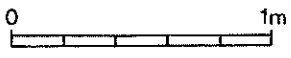
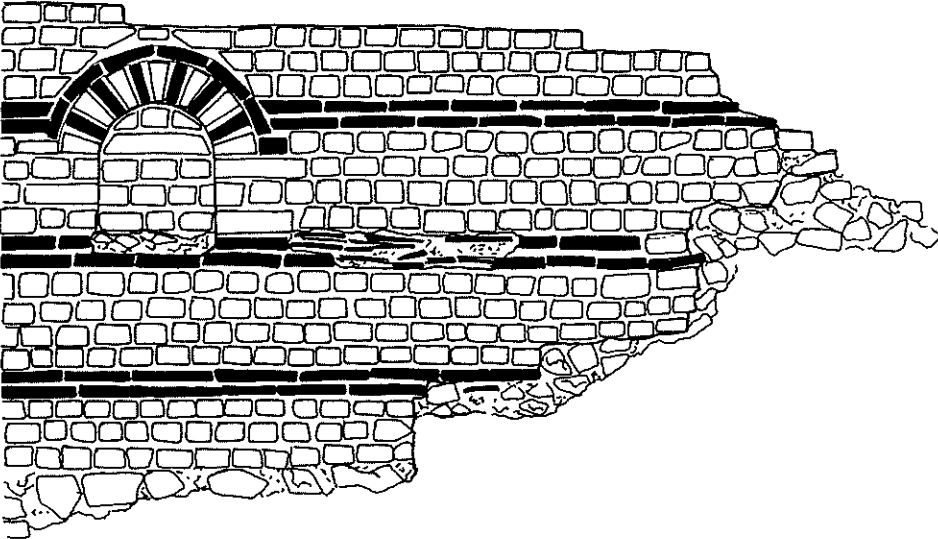
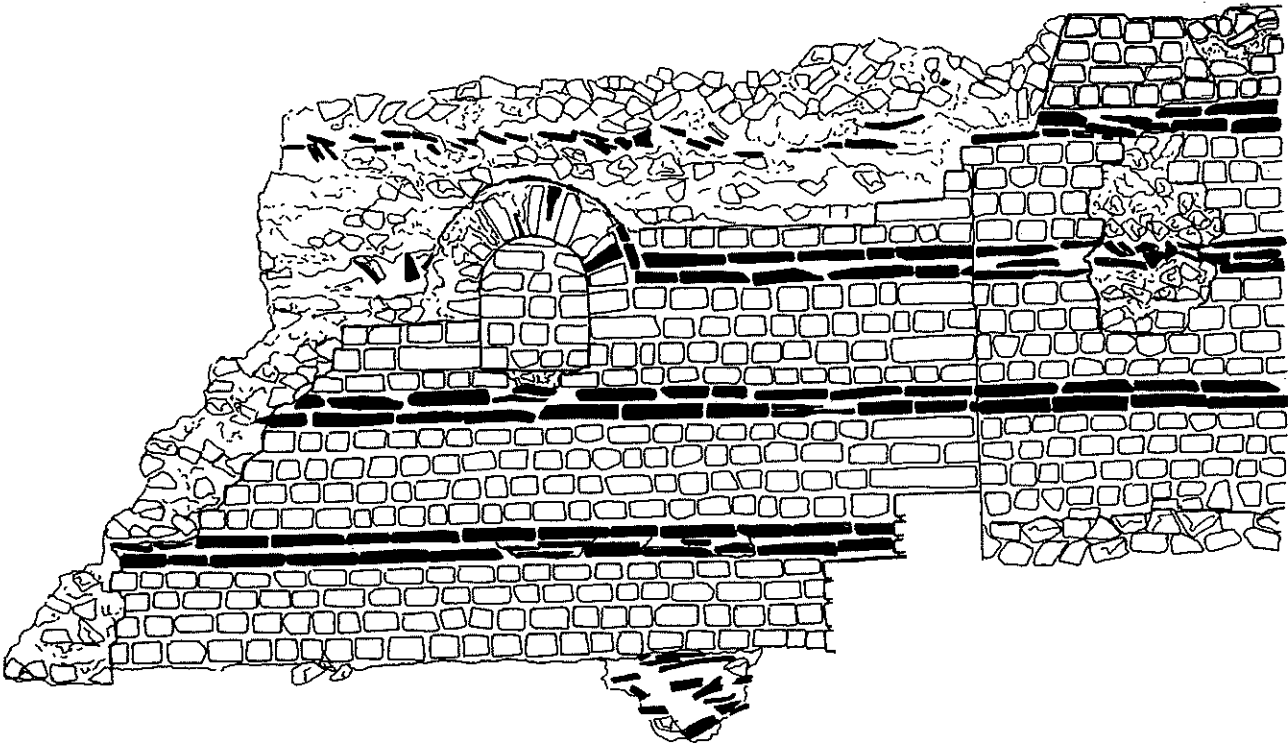
Daar gaat het doorgaans om een tientallen cm dik pakket rood verbrande leem. Hier tekent het niveau van 69/70 zich in de profielen af als een donkergrijs gekleurde, houtskoolrijke band. Dit alles wijst erop dat gedurende de gehele voorflavische periode slechts weinig activiteiten op het opgravingsterrein hebben plaatsgegrepen.

De vierde fase start met het aanbrengen van een grijze, plaatselijk tientallen cm dikke ophogingslaag. Dit is een duidelijke poging om het tot dan toe zacht hellende terrein over grote oppervlakten waterpas te maken. Daarop bevinden zich lemen vloeren en sporen van houten constructies uit de flavische periode en de eerste helft van de 2de eeuw. Vermoedelijk werden deze constructies enkele malen verbouwd. Binnen de huisplattegronden tekenen zich op een aantal plekken nog concentraties van kleine oventjes af. Op één plek bevond zich een laag versplinterd runderbot, waarschijnlijk het afval van de extractie van secundaire dierlijke produkten als mergolie, merg, beendervet en beenderlijm. Het geheel heeft de allure van een ambachtelijke zone. Deze ambachtswijk brandde af in de tweede helft van de 2de eeuw. De voor deze gebeurtenis typische brandlaag is plaatselijk goed bewaard en kennen we van een hele reeks andere opgravingsterreinen binnen de stad. Ze heeft mogelijk te maken met de woelige periode die in verband wordt gebracht met de historisch bekende invallen van de Chauci.

In de tweede helft van de 2de eeuw en de 3de eeuw (fase vijf) verschijnen overal stenen constructies op het terrein. We denken metselwerk, funderingen en funderings sleuven gevonden te hebben van drie verschillende bouwwerken. Ten westen van de noordzuid-georiënteerde zijstraat van het dambordplan bevindt zich het voorste gedeelte van een stadswoning. Twee vertrekken zijn herkenbaar van een gebouw met vermoedelijk rechthoekige plattegrond. Het achterste gedeelte moet zich onder het huidige Vrijthof bevinden. Opvallend zijn de aanzetten van een met bakstenen gemetselde funderingsboog aan de straatzijde. Aan de oostzijde van de straat ligt een rechthoekig ommuurd plein. Vermoedelijk gaat het om een voortuin van een stadswoning, waarvan de resten zich ten noorden van de opgravingszone moeten uitstrekken. Nog verder oostwaarts troffen we de resten aan van een derde stadswoning, waarvan de plattegrond slechts gedeeltelijk bewaard is gebleven. Tot deze woning behoort een kelder, waarvan drie van de vier wanden vrijwel intact waren. Goed herkenbaar was de toegangstrap met keldergat tegenover de ingang. Op drie plekken waren nissen of gedeelten van nissen bewaard. De muren bestonden uit afwisselend vier lagen natuursteen en twee lagen baksteen. In de puinlagen die de steenbouwfase afdekte kwamen enkele grote concentraties muurschildering voor. Mogelijk zijn ze ontstaan doordat plaatselijk bij de afbraak systematisch paramentstenen zijn schoongemaakt voor hergebruik bij de bouw van de 4de-eeuwse stadsmuur. Het terrein ligt immers nog geen honderd meter buiten deze omwalling. Alhoewel we ons buiten de Laatromeinse stad vinden, komen we toch kleine hoeveelheden materiaal uit deze periode tegen. Mogelijk staan ze in verband met genoemde afbraakcampagnes van de stenen constructies uit de vijfde fase.

De laat- en postmiddeleeuwse bewoning, die op het opgravingsterrein in de 13de eeuw start, heeft vooral sporen nagelaten in de vorm van beerputten (een dertigtal) en kelders. Deze kelders lagen niet alleen aan de huidige straten (Vrijthof en Piepeloel) maar ook elders op het terrein. Blijkbaar hebben er zich sinds de late middeleeuwen nog belangrijke verschuivingen in de huizenbouw voorgedaan.

Fig. 2: Tongeren, Vrijthof: zicht op het metselwerk van de 2de-eeuwse kelder (tekening Marijke Willaert).

NOODONDERZOEK OP HET ZUIDWESTELIJK GRAFVELD VAN ROMEINS TONGEREN

Geert Vynckier en Alain Vanderhoeven⁵

Het onderzoek van twee bedreigde percelen op het zuidwestelijk grafveld van Tongeren, gestart in november 1997, werd in oktober 1998 voltooid. De twee grote percelen, gelegen aan de Romeinse Kassei, waren tot twee jaar geleden nog landbouwgrond, maar werden verkocht voor woningbouw. Aan de straatzijde zouden grote kelders worden gegraven, terwijl de topografie van de erachter liggende terreinen grondig zou veranderen door de aanleg van tuinen. Dit betekent dat de archeologische ondergrond van vrijwel het gehele areaal in gevaar was. Tussen de twee percelen bevindt zich op dit ogenblik nog een stuk akkerland. Wellicht zal dit in de nabije toekomst eveneens voor woningbouw worden verkocht, en zal er in de nabije toekomst een bijkomende opgravingscampagne moeten worden georganiseerd. Tijdens de opgraving werd ons verder toestemming verleend om een vierde bedreigd perceel te onderzoeken, de achtertuin van een reeds bestaande woning. Dit onderzoek zal naar alle waarschijnlijkheid in de zomer van 1999 worden uitgevoerd.

De twee reeds opgegraven stukken hebben een gezamenlijke oppervlakte van 7600 m². De door kelders bedreigde terreingedeelten zijn eerst opgegraven. Terwijl daar vervolgens de huizen werden gebouwd, onderzochten we de resterende gedeelten in 10 parallelle sleuven. Hun breedte varieert van 4 m tot 18 m, hun lengte, wisselend van 106 m tot 136 m, is bepaald door de plaatselijke lengte van de verkochte percelen. Uiteindelijk kon 6500 m² worden vrijgelegd. Daarin werden 1137 sporen aangetroffen, waarvan 22 inhumatiegraven en 180 crematiegraven of vermoedelijke crematiegraven. We bevinden ons hier op het zuidwestgrafveld van de Romeinse stad, op een kleine halve kilometer ten zuidwesten van de 2de-eeuwse stadsmuur. Het onderzochte stuk licht onmiddellijk ten westen van de zones die in de jaren 60 en 70 door het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren zijn opgegraven. Op de zuidelijke grens van het areaal ligt het tracé van de weg naar Bavay. Tot in de jaren zestig was dit tracé nog als holle weg in het landschap zichtbaar. Nu herinnert alleen de perceelsscheiding nog aan zijn bestaan. In één van de werkputten hebben we de rand van de kiezel kunnen aansnijden. De noordelijke terreingrens wordt gevormd door de huidige Romeinse Kassei.

Vrijwel de gehele oppervlakte ligt bezaaid met sporen van minstens twee oudere opgravingscampagnes. De oudste bestaat uit grote aantallen willekeurig aangelegde ovaalronde kuilen met een grijze vulling. Hun diameter varieert van 0.5 m tot 2 m. Vaak komen ze in concentraties voor. Op grond van de schaarse vondsten moeten we ze in de 19de of misschien zelfs de 18de eeuw dateren. Mogelijk zijn ze de weerslag van zoektochten naar Romeinse vondsten met prikstokken. Op vele plaatsen worden deze recente kuilen doorsneden door een nog recenter systeem van opgravingsputten. Het gaat om langwerpige sleuven met een breedte van ca. 0,5 m en wisselende lengtes van minimaal 4 m en maximaal 20 m. Doorgaans hebben ze een geelgrijs gevlekte vulling. Ze dateren waarschijnlijk uit deze eeuw. De meeste liggen in één zone geconcentreerd. Door al deze oudere graafactieviteiten zijn naar alle waarschijnlijkheid de meeste graven reeds opgeruimd. Op verschillende plaatsen lagen op de bodem van de opgravingsputten concentraties verplaatste houtskool, crematieresten en scherven. Een enkele maal is een graf aan de aandacht van de gravers

⁵ Instituut v/h Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik

ontsnapt en konden we het nog intekenen. Ook zijn af en toe graven slechts voor de helft verspit geweest, zodat de tweede helft nog voor onderzoek beschikbaar was.

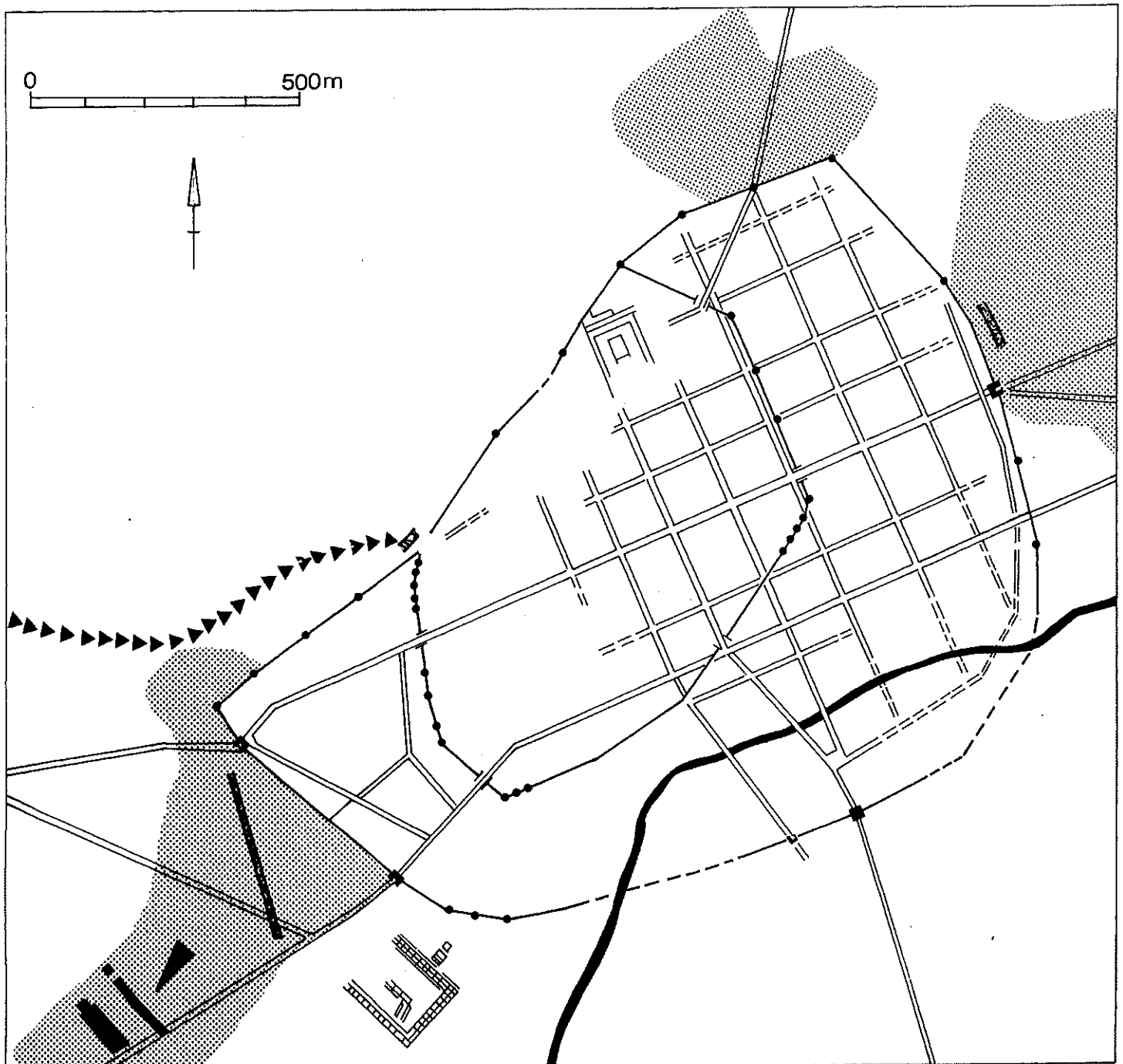

Fig. 1: Tongeren, Romeinse Kassee: ligging van het opgravingsterrein binnen het zuidwestelijk grafveld van de stad (tekening Marijke Willaert).

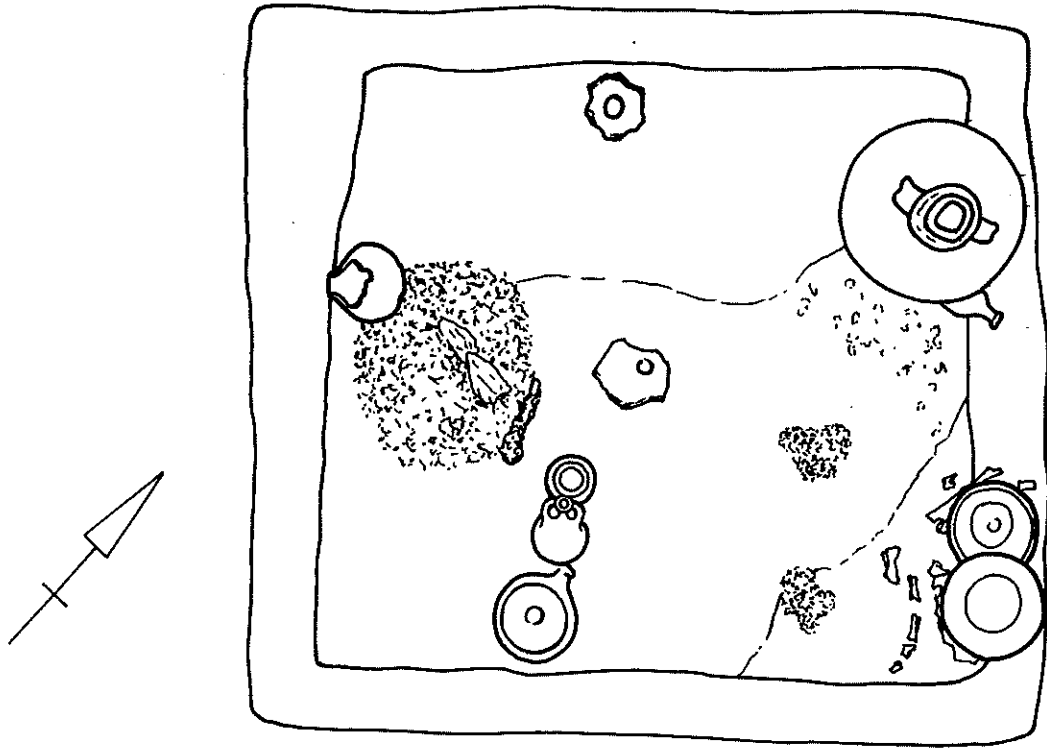
Tenslotte moeten we ermee rekening houden dat door de erosie en het ploegen een groot aantal graven vernield is.

De overzichtsplattegrond van alle nog bewaarde graven vertoont geen specifieke structuur. Nergens tekenen zich specifieke concentraties af. Nergens is er een aanduiding dat het grafveld in zijn geheel één of andere oriëntering had. Wel lijken in het oostelijk perceel meer inhumatiegraven aanwezig te zijn dan in het westelijk. Op drie plekken kwamen er rijen paalkuilen tevoorschijn. Ze vertonen echter te weinig samenhang om er gebouwen mee te kunnen reconstrueren. Een enkele maal troffen we ook een greppel aan. Ook daarvan ontgaat ons de betekenis. Mogelijk waren het drainagegreppels. De ondiepe concentraties houtskool en verbrande leem die her en der op het terrein werden aangetroffen zijn misschien resten van brandstapels.

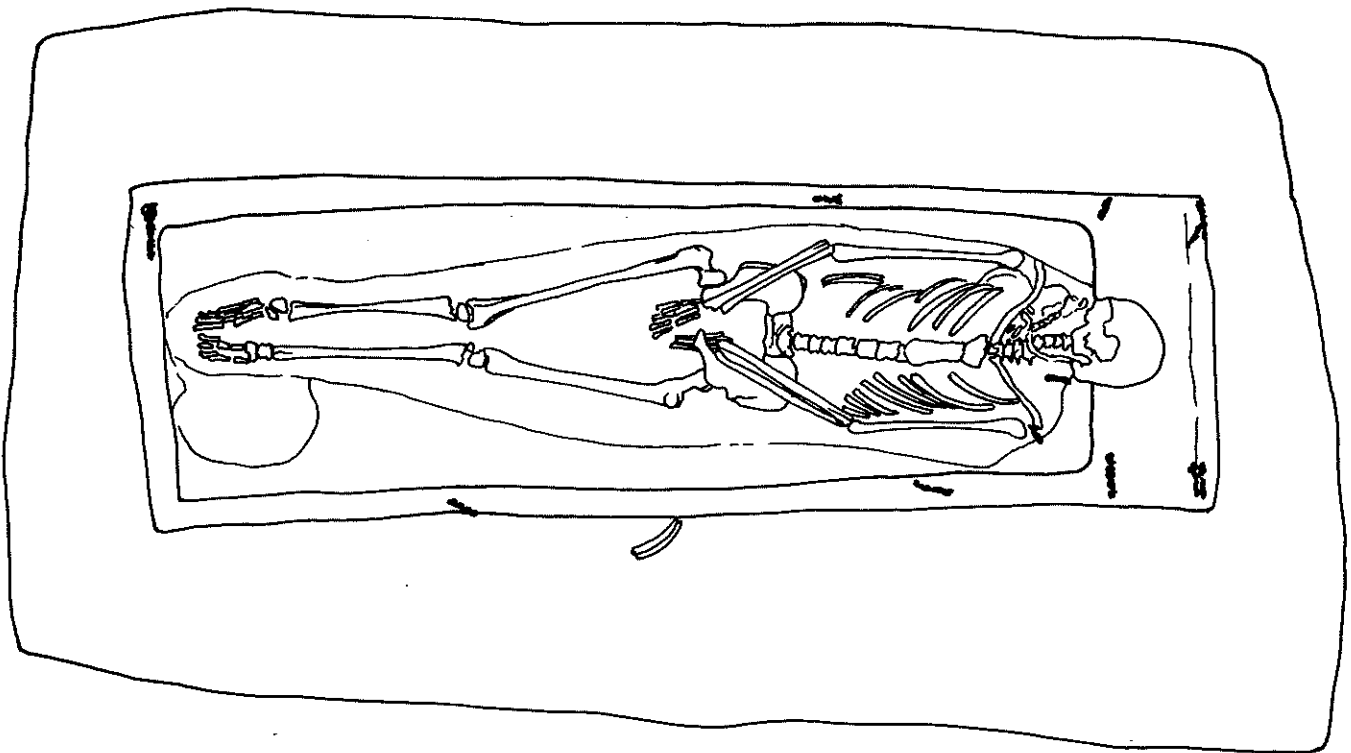
Het hele soortenspectrum van begrafeniswijzen is vertegenwoordigd: graven met concentraties samengeraapte crematieresten, los in de grond of in een urne, al dan niet met grafgiften; crematieresten met brandstapelresten gemengd in kuilen gestort, al dan niet met grafgiften; een enkel bustumgraf en - enigszins onverwacht - een belangrijk aantal inhumatieresten (ongeveer tien procent van het totale aantal). Globaal lijken de graven, crematies zowel als inhumaties, uit de periode van het midden van de 1ste eeuw tot het midden van de 2de eeuw te dateren. Regelmatig hebben we kunnen vaststellen dat inhumatiegraven door crematiegraven werden doorsneden. Tweemaal leek het er zelfs op dat crematieurnen bij het dichtgooien van een inhumatiegraf in de vulling waren bijgezet. Van een aantal inhumaties valt de ongewone houding van het lichaam op (geplooid, gehurkt of op een zij).

Een enigszins apart fenomeen troffen we in de zuidelijke sectoren van de twee onderzochte percelen aan. Deze zone werd blijkbaar in beslag genomen door een erosiegeul. Deze geul was op het oostelijk perceel ca. 2 m diep en gevuld met een relatief belangrijk aantal crematies en inhumaties alsmede met materiaal dat niet onmiddellijk aan graven kon worden toegeschreven (aardewerk, schedels van paarden en mensen). Op het westelijk perceel was de geul al meer dan 5 m diep. Hier was het wegens tijdsgebrek en om veiligheidsredenen niet mogelijk ze in haar geheel op te graven. Het onderzoek bleef er dan ook beperkt tot een sondering naar de diepte ervan. Op een diepte van 5 m troffen we in die sondering skeletelementen van een rund in situ aan, afgedekt door een metersdik pakket colluvium. Deze erosiegeul stelt ons voor heelwat problemen. Zo bevindt ze zich tussen het wegtracé naar Bavay en het grafveld. We kunnen niet uitmaken of ze ouder is dan de weg, dan wel of ze in de Romeinse tijd is ontstaan. Ze is in elk geval intens gebruikt voor begraving. Een vergelijking dringt zich op met de erosiegeul die in 1997 op de opgraving van het Grijpenveld te Tienen is aangetroffen. Het onderzoek van het aangrenzende perceel te Tongeren zal misschien één en ander kunnen ophelderen.

Fig. 2 (volgende blz.): Tongeren, Romeinse Kassei: voorbeelden van een crematiegraf en een inhumatiegraf tekening Marijke Willaert).

0 50 cm

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK BIJ DE AANLEG VAN DE AARDGASLEIDING ZEEBRUGGE-RAEREN (FASE 1998): Romeinse sites op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen

Wim De Clercq⁶ en Hadewych Van Rechem⁷

In het voorjaar van 1998 hervatten de werkzaamheden voor de aanleg van de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren (VTN-project). Reeds in 1997 werden bij de archeologische begeleiding van deze grootschalige infrastructuurwerken heel wat archeologische sites uit verschillende perioden gedocumenteerd (De Clercq 1998; Hollevoet & De Clercq 1998). Net als in 1997 kon er in deze laatste campagne gerekend worden op de logistieke en financiële medewerking van zowel de aannemer (Nacap NV) als de bouwheer (Distrigas NV). De laatste nam via het IAP de aanwerving van één archeoloog per constructie-lot voor zijn rekening, een niet onbelangrijk precedent in de Vlaamse archeologie. Voor wat betreft de werfopvolging op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen werd de archeologische begeleiding gecoördineerd vanuit de provinciale Dienst Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium, in nauwe samenwerking met het IAP. Een tweede aardgasleiding met kleine diameter, gelijktijdig met het VTN-project aangelegd tussen Denderhoutem en Aalst, werd archeologisch opgevolgd in samenwerking met de IAP-buitendienst Ename. De opgravingen van de verschillende sites werden er uitgevoerd door deze dienst. Gezien het kort tijds- en plaatsbestek en de stand van materiaalverwerking, werd gekozen om hier enkel de sites op het VTN-tracé voor te stellen. Tijdens het werfverloop werd de evolutie vanuit archeologisch objectief in de gaten gehouden door luchtfotograaf J. Semey. Licentiaatsthesisen bij de Vakgroep Archeologie van de Univ. Gent, uitgevoerd door B. Cherreté en H. Tency zijn toegespitst op ecologische aspecten van het onderzoek, respectievelijk het hout uit een waterput te Berlare en de zaden en vruchten uit de Romeinse site in Zele. Pollen- en radiokoolstofonderzoek worden in het vooruitzicht gesteld.

In 1998 startte de werf vanaf het gasverdeelstation Desteldonk (Gent). Een 40 km lang tracé doorsneed de provincie doorheen de meest landelijke delen van de gemeenten Zaffelare, Lochristi, Lokeren, Zele, Berlare, Dendermonde, Lebbeke en Aalst. Via Opwijk werd het traject verder gezet in Vlaams Brabant. Op het Oost-Vlaamse verloop werden een drietal belangrijke landschappelijke en bodemkundige associaties aangesneden. In het vlakke landschap tussen Desteldonk en Lokeren (E17 autosnelweg) wisselden smalle zandruggen en depressies voortdurend af. Behoudens enkele losse vuursteenartefacten werden er geen sites geattesteerd, een gegeven dat overigens volkomen correspondeert met de resultaten van zowel luchtfotografie als terreinprospectie gedurende het voorbije decennium. Ten zuiden van de E17 op het grondgebied van Zele en Berlare wordt het reliëf iets meer geaccentueerd. Bredere zandruggen en alluviale gebieden kenmerken hier het stroomgebied van de Schelde. In deze regio kwamen de twee Romeinse nederzettingen aan het licht die hieronder verder voorgesteld worden. Ter hoogte van Dendermonde (deelgem. Appels, Oudegem en Mespelare) -in het MER-gebied van het Schelde-Dender interfluvium- werd in 1997 reeds onderzoek verricht (De Clercq 1998). Na de boring onder de Dender begeeft het tracé zich op de golvende lemig zand tot zandleemruggen van de gemeenten Lebbeke (deelgem. Wieze, Denderbelle) en Aalst. In dit gebied kwamen uitsluitend sites uit de metaaltijden aan het licht (De Clercq & Van Rechem, 1999).

⁶Provincie Oost-Vlaanderen, Dienst Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium, W. Wilsonplein 2, 9000 Gent.

⁷Contractarcheologe NV Distrigas / Instituut v/h Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik

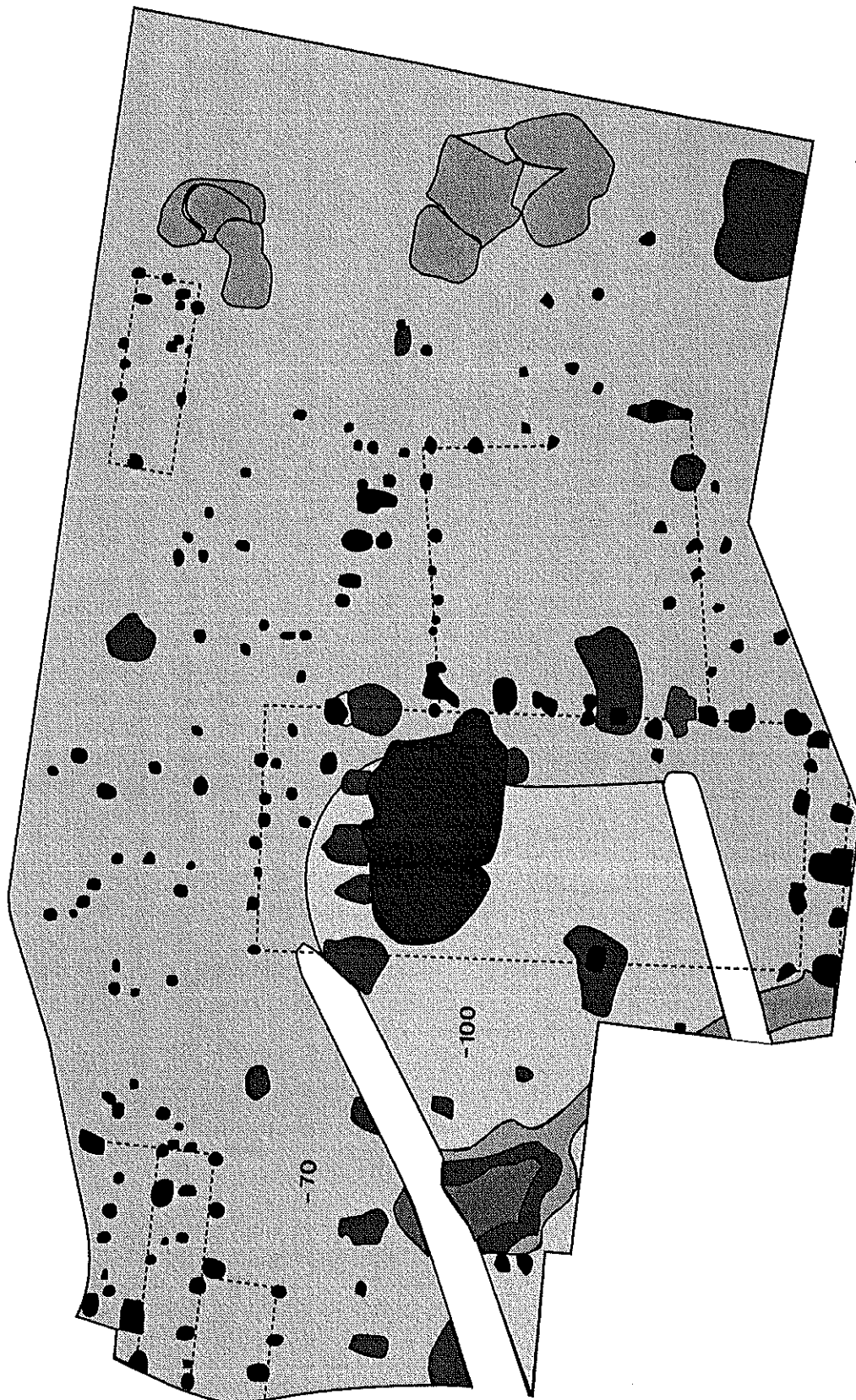
De werken evolueerden op het vlak van bodemingrepen in drie fasen. In een eerste stadium werd de teelaarde over de totale breedte verwijderd (20 m = 80ha omgewoelde bodem), in een tweede fase werd een ca. 6 m brede zone nog eens 30 cm verdiept. Tenslotte werd in dit tracé een ongeveer 2,5 à 3 m diepe installatiesleuf uitgegraven voor de plaatsing van de buizen. Het spreekt voor zich dat deze verschillende stadia evenzoveel archeologische begeleidingen vereisen, wat meteen ook op het intensief karakter van de taak van de archeologen wijst. Verschillende sites kwamen zo bv. maar aan het licht in de tweede uitgravingsfase. Op basis van de ervaringen opgedaan in 1997 werd in samenspraak met Distrigas en Nacap besloten om in de nabijheid van de Schelde het tracé anderhalve maand op voorhand af te graven. Deze werkwijze werd toegepast omdat op de plaats Zele-Kammershoek verschillende luchtfotografische opnamen (J. Semey) en de resultaten van terreinprospectie de aanwezigheid van een uitgestrekt Romeins nederzettingsareaal lieten vermoeden.

Berlare-N445 (BN445): Een waterput uit de vroege ijzertijd en een Romeinse nederzetting nabij de Schelde (Figuur 1)

Vlakbij een belangrijke bocht in de Schelde werd op een droge zandrug aan de buitenbocht van de rivier een meerperioden site opgegraven. De vindplaats situeert zich op het grondgebied van de gemeente Berlare, nabij de grensscheiding met Zele. De site werd ontdekt door de vervroegde uitgraving van de ontvangstput voor een persing onder de N445 autoweg. Alhoewel ook deze zone voortijdig vanuit archeologisch objectief diende opgegraven te worden, groef de verantwoordelijke onderaannemer reeds daarvóór de bewuste put (11 x 11 m) uit. Binnen deze ingreep werden enkele archeologische sporen waargenomen. Spijtig genoeg was de uitgravingsdiepte ca. 30 cm te diep voor de leesbaarheid van de archeologische sporen (infra). Na verwijdering van de teelaarde over de volledige breedte van de werkzone door de archeologen -ca. 30cm hoger dan het niveau van de ontvangstput- tekenden er zich heel wat paalgaten, kuilen en een tweetal windvallen af. Chronologisch kunnen deze sporen in een prehistorische en Romeinse component opgedeeld worden.

Tot de oudste bewoningshorizont behoort een waterput die we voorlopig op basis van het aardewerk slechts algemeen in de vroege ijzertijd kunnen dateren (De Clercq & Van Rechem, 1999). Op deze structuur sloot overigens ook een gracht aan. Het merendeel van de geregistreerde sporen klimt echter tot de Romeinse tijd op. De belangrijkste entiteit is een O-W-geörienteerd gebouw met afmetingen van 16 m op 7 m. Deze constructie was voorzien van een slechts enkele cm. diep bewaarde potstal in de O-zijde. Door de te diepe uitgraving van de ontvangstput, waren alle palen van de N-wand van het gebouw verdwenen met uitzondering van één, centraal in de wand gelegen, diep gefundeerd exemplaar. De doorsneden aan de Z-zijde toonden aan dat deze wandpalen slechts een 25-tal cm. diep bewaard waren, wat meteen ook hun afwezigheid in de N-zijde verklaart. Bij dit gebouw sloot een kleine omheining (?) aan. Een palencluster in NO-hoek van sleuf maakt deel uit van een tweede constructie. Enkele kleinere concentraties met paalgaten wijzen op de aanwezigheid van spiekers en stalletjes. Gezien het schaarse archeologische materiaal kan hun datering echter niet met zekerheid bepaald worden. Met uitzondering van de ijzertijdvondsten uit de waterput zijn archaeologica op de site relatief schaars. De enkele dateerbare scherven (waaronder terra sigillata en eifelwaar) plaatsen het geheel slechts vaag in de periode tussen de tweede helft van de eerste en de eerste helft van de derde eeuw.

Figuur 1: opgravingsplan van de site Berlare N-445 (maximale breedte sleuf: 19 m)

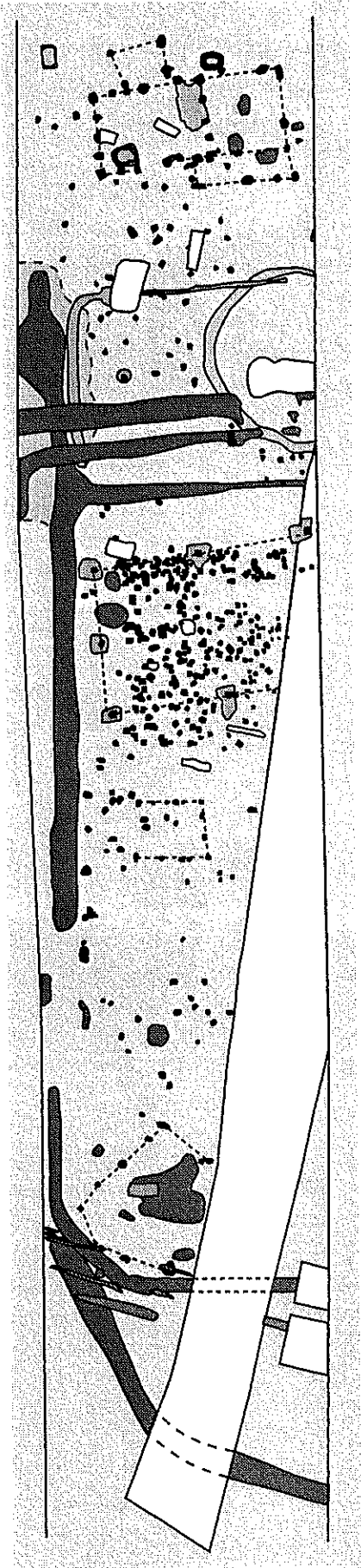
Zele-Kammershoek (ZKH): Een grafheuvel uit de bronstijd en een Romeinse en Germaanse nederzetting (Figuur 2)

Herhaalde luchtfotografische opnamen van J. Semey toonden reeds lang het archeologisch belang van de zandrug nabij het gehucht Kammershoek in Zele aan. Enkele circulaire structuren en vierkante monumenten wezen sinds geruime tijd op de aanwezigheid van een intense occupatie uit de metaaltijden. Dit vermoeden werd bevestigd toen in 1993 bij de aanleg van een nieuwe provinciale weg enkele bewoningssporen uit de ijzertijd werden aangesneden en onderzocht (Bauters e.a., 1995). Pal op het traject van de toekomstige aardgasleiding toonden enkele opnamen heel duidelijk de aanwezigheid van een grachtencomplex en talrijke kuilen aan. Terreinprospectie in de winter vóór de aanvang van de werken leverde voldoende materiële aanwijzingen om het vermoeden van een Romeinse nederzetting op deze locatie te staven. Gezien de kans dat heel wat grondsporen zouden opduiken bij het afgraven van de teelaarde tijdens normaal werfverloop, werd besloten om deze zone vervroegd op te graven. Dat dit geen maat voor niets was, mag blijken uit het opgravingsplan (Fig.2). Het tracé van de aardgasleiding doorsneed hier immers het hart van een nederzettingsareaal met een woonhuis, stalletjes en wellicht een schuur. In zuiden wordt de site begrensd door een 2-fasig grachtencomplex, aangelegd op de overgang naar een natuurlijke depressie. In het noorden (ten N van het woonhuis) werd geen enkel archeologisch spoor noch een sluitende aanduiding voor een verdere begrenzing van de nederzetting aangetroffen. Wel gaat de zandrug ook hier snel over in een relatief brede depressie.

Net als op BN-445-site, werd ook op de ZKH-site een oudere menselijke aanwezigheid vastgesteld. Het betreft een circulaire structuur met een diameter van 12 m. In de kringgreppel werd een randscherf van een Hilversum urne aangetroffen. Enkele met steenbrokken verschaalde wandscherven bevestigden de datering in de Hilversum / Drakensteincultuur, te weten de vroege / midden bronstijd. Radiokoolstofdatering moet duidelijkheid brengen omtrent de exacte datering. Opvallend is wel dat binnen de door de gracht omgrensde zone geen of alleszins zeer ondiep bewaarde Romeinse sporen werden opgetekend. Enkele Romeinse sloten snijden de omgevende gracht wel, maar verdwijnen binnen het heuvellichaam. Dit doet ons vermoeden dat deze structuur tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling nog als verhevenheid in het landschap bewaard was. We betwijfelen dat het funerair-religieus karakter van dit monument in de Romeinse tijd gekend, laat staan gerespecteerd was. Niet alleen situeert de cirkel zich in de volle profane omgeving van een landelijke nederzetting, we achten het bovendien veel aannemelijker dat door de verhevenheid van het heuvellichaam, de Romeinse grondsporen (vooral palen) op deze plaats niet zo diep in het zand doordrongen als op de andere, vlakke plaatsen, waardoor ze niet bewaard zijn gebleven.

De absolute meerderheid van de geregistreerde sporen dateert uit de Romeinse tijd. Zoals hoger gesteld, snijdt de aardgasleiding het hart van een landelijke Romeinse nederzetting. Binnen het geheel wordt de ruimte er verdeeld door een geordend stelsel van grachten en greppels. Ze definiëren op hun beurt het areaal in een woongedeelte en een terrein voorzien voor opslag(?) en andere activiteiten (erf). Het woongedeelte wordt gekenmerkt door een gebouw met afmetingen van 5 m op 12 m, voorzien van een kleine potstal, een ondiep bewaarde haard en een aangebouwde constructie. Een naar het zuiden gerichte palenrij, parallel aan de Z-wand, vormt een soort porticus of afdak. Er kan niet met zekerheid gesteld worden of deze voorbouw zich over de totale lengte van het huis uitstrekt. De enkele palen die daarvoor in aanmerking komen, kunnen immers ook deel uitmaken van een andere, vlakbij gelegen constructie. Binnen het erf-gedeelte werd een uitgestrekte palencluster opgetekend.

Figuur 2: opgravingsplan van de site Zele-Kammershoek (breedte sleuf: 20 m)

Uit deze wirwar van palen kunnen er geen éénduidige plattegronden weerhouden worden. Wél is het zo dat zeker het N en W deel van de palenzwerm zich strikt binnen de contouren van een door diep ingegraven palen omgrensde zone situeert. Deze bakenen op hun beurt een areaal af van 11 m breed en minimum 15 m lang. We vermoeden dat deze zware constructie als een schuur geïnterpreteerd dient te worden. Voor wat betreft de densiteit aan palen lijkt ons een interpretatie als basissen voor een plankenvloer een plausibele hypothese. Een min of meer vergelijkbare associatie van woonhuis en een palencluster, evenwel zonder zware begrenzende palen, is ons slechts bekend in St.Gillis-Waas. Een éénduidige interpretatie konden de opgravers echter ook daar niet geven (Vermeulen e.a. 1998). Op het erf situeren zich verder een aantal kleinere stalletjes of spiekers en een omheining. Wellicht dient deze laatste aanzien te worden als een vorm van een zgn. "cattle fence". Een onregelmatig, "vertrappelde" zone binnenin zou dit kunnen bevestigen. Het slotensysteem groepeerde zich in een soort poel, relatief dicht bij het woonhuis. Verdieping toonde aan dat hier een onderlinge fasering binnen het grachtensysteem mogelijk is. In het zuidelijk deel van de sleuf tenslotte werden enkele -niet dateerbare- karsporen opgetekend. Ze waren enkel bewaard door inzakking boven de Romeinse grachten.

Het vondstenmateriaal uit de ZKH-site is overvloedig en dateert de bewoning duidelijk in de derde eeuw. De oudste fase wordt gevormd door een gracht uit het einde van de tweede en het begin van de derde eeuw. De andere structuren dateren uit het midden van de derde eeuw en mogelijk zelfs iets later. Terra sigillata is quasi exclusief van Oost-Gallische makelij, met het atelier van Rheinzabern als prominentste bron. Bij de governiste waar overheerst de aanvoer uit de Moesel en de Argonne ateliers. Eifelwaar vult de Oost-Gallische importen aan. Bij de ceramiekstudie viel ons duidelijk op hoe in de contexten uit de derde eeuw, de aanvoer van zowel luxe- als gewoon aardewerk terug valt. Blijkbaar werd deze afname gecompenseerd door een toename van het aandeel van de regionale (Waasland) producten in grijs aardewerk. Handgevormd aardewerk (nagedraaide variant) blijkt functioneel beperkt tot één kookpotvorm en één komvorm. We vermelden tenslotte de aanwezigheid van een typologisch goed gedefinieerde groep "rode" kruikamforen met trapvormige monding enerzijds, en enkele fragmenten van Germaanse of Noordgallische ruwe amforen (Gauloise 13 ?) anderzijds. Het geheel is zowel vormelijk als qua samenstelling van het ceramiek-ensemble sterk verwant aan de zgn. "horizon abandon", onderscheiden in Liberchies (Brulet & Demanet 1997).

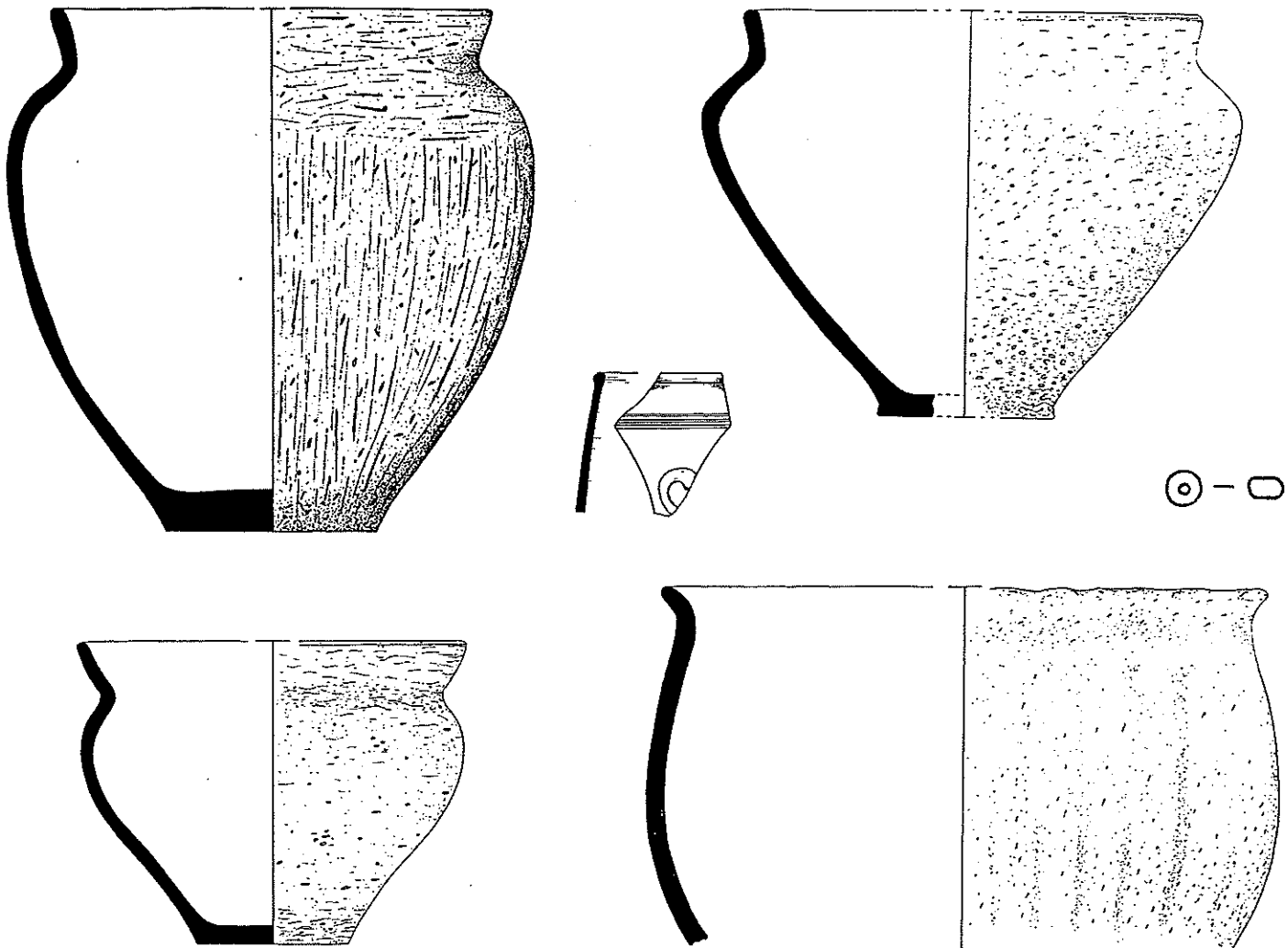
De meest interessante vaststelling van het onderzoek vormt zeker de vondst van Germaans nederzettingmateriaal. Eén kuilinhoud (sp. 444) uit het zuidelijk deel van de sleuf leverde vier relatief goed bewaarde individuen in handgevormd aardewerk op. Vormelijk plaatsen deze zich probleemloos in het Noord-Nederlandse vormenrepertorium (zie de frapante gelijkenis met Van Es, 1967: IIB3 en IIC1). In dezelfde context werd een kleine kraal en een randscherf van een beker in governist aardewerk met metaalglans en barbotine-versiering aangetroffen. Dit laatste stuk is afkomstig uit de ateliers in de Argonne en dateert uit het einde van de derde en de eerste helft van de vierde eeuw⁸. Op het vlak van de technieken valt de verschraling met organisch materiaal (stro, kaf,...) op. Eén individu bevat opvallend veel korrels ijzeroer (?). Ook in andere sporen werden Germaanse scherven aangetroffen. Het betreft zowel stukken in "chaff-tempered" techniek, als individuen verschraald met been, fijne rode chamotte en sterk mineralogische componenten. Laatste stukken blijken sterk verwant aan het materiaal uit Donk⁹. Deze scherven werden ondermeer aangetroffen in de poel, in associatie met derde eeuws Romeins materiaal. Waar voor deze structuur een langdurig open liggen in acht dient genomen te worden, is dit bv. niet het geval voor enkele kuilen in de

⁸Determinatie F. Vilvorder, Université Catholique, Louvain-la-Neuve.

⁹Dank aan L. Van Impe & M. Rogge voor de vruchtbare gedachtenwisselingen.

onmiddellijke nabijheid van het woonhuis. Ook hier komt Germaans materiaal voor in associatie met Romeinse ceramiek uit de derde eeuw.

Figuur 3: Zele-Kammershoek: Germaans aardewerk (nrs.1-4: sch.1/4), kraaltje (sch. 1/1) en gevestigd aardewerk (sch.1/3)

Het belang van de Schelde bij de invallen van de Germanen is zonder meer een belangrijk thema voor verder onderzoek. We vermoeden overigens dat de vondsten uit Zele geïnterpreteerd dienen te worden in het historisch geattesteerd kader van de Germaanse invallen in de Schelde-vallei vanaf het derde kwart van de derde eeuw, waarbij specifiek Noord-Nederlandse stammen (in casu Frisii in relatie met Constantius Chlorus) in de weliswaar ruime, Schelde-regio worden vermeld.

Bibliografie

Bauters L., Meganck M. & Rondelez P., 1995. Zele. IJzertijdnederzettingen onder een provinciale weg. In: De Kegel A. (red.). Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 1993-1994, Gent, pp. 159-161

Brulet R. & Demanet J.-C. (éds.), 1997. Liberchies II. Vicus Gallo-Romain. Les thermes. Publications d'histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université Catholique de Louvain, XCIV. Louvain-La-Neuve.

De Clercq W., 1998. De archeologie van een aardgasleiding: de begeleiding van het Distrigas-VTN-project op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen, fase 1997. In: De Kegel A. (red.). Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 1997, Gent, pp. 97-105.

De Clercq W. & Van Rechem H., 1999. Archeologisch onderzoek bij de aanleg van de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren (1998): een overzicht van de sporen uit de metaaltijden op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen. Lunula, Archaeologia Protohistorica, VII, pp. 18-22. Brussel.

Hollevoet Y. & De Clercq W., 1998. Distrigas & de Romeinen: aflevering 1: Archeologische begeleiding van het VTN-project, loten 1 en 2. In: Romeinendag, 1 april 1998, Brussel, pp. 17-20.

Van Es W.A., 1967. Wijster. A Native village beyond the Imperial Frontier 150-425AD. Groningen.

Vermeulen F., Hageman B., Van Roeyen J.-P. & Peters M., 1998. Romeinse rurale nederzettingsstructuren in Sint-Gillis-Waas. In: Romeinendag, 1 april 1998, Brussel, pp. 10-12.

ROMEINSE SPOREN OP HET DISTRIGASTRAJECT OPWIJK-RAEREN

Werner Wouters, Ingrid In-'t-Ven¹⁰, Tom Debruyne, Ilse Roovers¹¹

Van januari tot juni 1998 werd het VTN-project (Versterking Transport Netwerk) van Distrigas uitgevoerd op het traject tussen Opwijk en de Duitse grens. De opvolging van de werken werd gedaan door het IAP, dat hiervoor twee projectarcheologen op kosten van de bouwheer in dienst nam. Wegens de grote tijdsdruk en de enorme oppervlakte van de afgraving zorgde ook de KUL mee voor bijstand op enkele sites.

Op het ganse traject werden 49 sites vrijgelegd, waarvan een negental met zekerheid Romeinse sporen bevatten. De verwerking van de gegevens is op dit ogenblik volop aan de gang.

Een eerste Romeinse site kwam aan het licht ten westen van de E19 in *Houtem* (Vilvoorde), op slechts enkele kilometers van de vicus van Elewijt. Er werd op korte tijd een oppervlakte van ca. 160 m x 6-7 m met meer dan 370 sporen opgegraven.

Op het meest westelijk gelegen gedeelte, gelijklopend met de Kautesteenbeek, werden twee parallelle greppels teruggevonden. Deze zijn globaal gezien NO-ZW georiënteerd en bevinden zich op ongeveer 6,5 meter van elkaar. Zonder enige twijfel vormden zij de

¹⁰ Instituut v/h Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik

¹¹ Katholieke Universiteit Leuven, Departement Archeologie, Kunstwetenschap en Musicologie, Blijde Inkomstraat 3000 Leuven

begrenzing van een vermoedelijk Romeinse weg. Een uitdieping tussen beide, gevuld met kiezel, vormde het schaarse restant van de wegbedekking. Archeologisch materiaal was afwezig. Indien van de veronderstelling wordt uitgegaan dat het fragment weg dat aangetroffen is de richting van deze weg aanduidt, dan hebben we hier te maken met een ongerepertorieerd tracé tussen de vicus van Elewijt en die van Kester.

Op het Houtenveld zelf kwamen heel wat sporen aan het licht in een gebied dat afgebakend werd door een dubbele rij parallelle greppels aan oost-en westkant. Deze greppels waren NO-ZW georiënteerd, parallel aan de hiervoor beschreven Romeinse weg. In de zone die door deze greppels werd afgesloten, konden een aantal gebouwssporen worden herkend. Het gaat hier om karakteristieke inheems-Romeinse types van bewoning: een tweeschepige rechthoekige boerderij met zware palen als middenstaanders en lichtere wandpalen rondom met een afsluitende functie, en daarnaast een eenschepige houten woning met zware palen in de langszijden als een latere evolutievorm van dit eerste type. De breedte van de eenschepige constructie bedroeg ca. 8 m. Een derde gelijkaardig gebouw werd aangesneden op ca. 80 m afstand van de andere twee. Het gaat hier zeer waarschijnlijk om een constructie met potstal. Het gebouw behoort aldus tot het Ekeren-Alphen-type, het meest gangbare type van inheemse bewoning in de Romeinse tijd op de zandgronden van N-België en Z-Nederland. Het werd eveneens, maar in mindere mate aangetroffen in het aangrenzend leemgebied van Brabant en in de Vlaamse zandstreek.

Op de Boskouter in *Kerkom* (Boutersem) werden de resten van een rechthoekig gebouw van 37 x 19 m vrijgelegd. De site bevond zich op een min of meer horizontaal plateau op een noordoost-zuidwest gerichte heuvel. De bebouwde zone werd afgeboord door telkens één gracht ten westen en ten oosten. Alle muren waren voor het grootste gedeelte uitgebroken. Waar de muur plaatselijk nog aanwezig was, bestond ze uit ruwe kwartsietblokken. De dikte van de uitbraaksporen bedroeg gemiddeld ongeveer 60 cm. De vulling van de funderingssleuven bestond hoofdzakelijk uit licht tot fel oranje leem met veel pannengruis, panfragmenten en houtskool.

Qua binnenindeling bestond het gebouw uit een centrale plaats waarrond verschillende ruimtes geschikt waren. Tegen de zuidelijke muur tekenden zich centraal drie door (negatief) muurwerk gesloten ruimtes af van elk 6 op 4 meter binnenwerks. Deze werden aan weerszijden geflankeerd door twee aan de noordzijde geopende ruimtes van 5 op 4 meter binnenwerks. Parallel aan de westmuur was een zesde ruimte ingericht met een breedte van nauwelijks 4 meter op een lengte van minimaal 9 meter binnenwerks. De noordwesthoek van het gebouw was verdwenen.

In het midden van de noordelijke muur, aan de binnenzijde van het gebouw, bevond zich een ruimte van 4,5 op 5 m binnenwerks, waarvan de zuidelijke muur voorzien was van noordzuid verlopende steunberen. Op ongeveer drie meter ten oosten van de oostelijke steunbeer, bevond zich een vierkante fundering in kwartsiet. Op dezelfde afstand aan de westzijde van de westelijke steunbeer, was een mogelijk uitbraakspoor van een zelfde element aanwezig. Centraal aan de noordmuur van deze torenachtige constructie aansluitend, werd het begin van een in noordelijke richting lopend muuruitbraakspoor aangesneden.

Een pakket dakpannen en -gruis van ca. 15 cm dik bevond zich aan de buitenzijde van de zuidmuur. Onder het pakket werden twee greppeltjes waargenomen, die vermoedelijk de toegangsweg vanuit de vallei naar het gebouw flankeerden.

Het gebouw wordt gekarakteriseerd door de nagenoeg vierkante 'toren' met steunbeuren, opgetrokken tegen de noordelijke buitenmuur. Wat de precieze functie van deze 'toren' was,

is moeilijk te achterhalen. Een mogelijkheid zou zijn dat het hier gaat om een graansilo. Vermits de studie van het vondstenmateriaal en tevens het onderzoek van botanische resten en aanverwante nog maar in zijn aanvangsfase zit, kan de interpretatie van dit gebouw nog meerdere kanten op.

Onder het noordelijke pannenpakket en ten zuiden daarvan werd een laag aangetroffen die bestaat uit grijze, humeuze leem die kan geïnterpreteerd worden als een oud loopvlak. Deze wordt gesneden door de muuruitbraaksporen van het hiervoor besproken gebouw. Dit loopvlak moet gerelateerd worden met de te verwachten oudere houtbouwfase. Enkele paalkuilen werden aangetroffen bij het maken van coupes. Deze houtbouwfase kon echter niet volledig gedocumenteerd worden wegens tijdgebrek.

In *Lauw* bij Tongeren, ter hoogte van de Romeinse Kassei kwamen resten van twee parallel lopende Romeinse wegen aan het licht. De noordelijke weg had een breedte van 3 tot 4 meter, waarin enkele vage karresporen zichtbaar waren. Deze weg werd geflankeerd door twee parallelle greppels met NO-ZW-oriëntatie en een gemiddelde breedte van ca. 1 m. Ze waren gevuld met donkerbruine, brokkelige en harde klei en ongeveer 20 cm diep. Deze weg werd oversneden door een derde greppel van ca. 0.60/0.70 m breedte met een bruine kleilemige vulling. Op een tiental meter hiervandaan, aan de andere zijde van de huidige 'Romeinse Kassei' bevond zich de echte Romeinse kassei van Tongeren naar Bavay, met bovendien in kiezelsteen en in het zuiden afgeboord door een greppel. Het noordelijk deel van deze weg bevond zich onder de huidige bestrating. Geen enkel spoor bevatte archeologische mobilia.

Bibliografie

- DE BOE, G., 1988: De inheems-Romeinse houtbouw in de Antwerpse Kempen, in: BRENDERS, F. & CUYT, G., (red.), *Van beschaving tot opgraving. 25 jaar archeologisch onderzoek rond Antwerpen*, Antwerpen, p. 47-62.
- DE MAEYER, R., 1937: *De Romeinse villa's in België, een archeologische studie*, Antwerpen, 's Gravenhage, p. 80-83.
- GAITZSCH, W., 1986: Grundformen römischer Landsiedlungen im Westen der CCAA, in: *Bonner Jahrbücher*, band 186, p. 397-427.
- ROYMANS, N. (ed.), 1996: *From the Sword to the Plough*, Amsterdam Archaeological Studies 1, Amsterdam, p. 9-88.
- STUART, P. & DE GROOTH, M.E.TH. (red.), 1987: *Langs de weg. De Romeinse weg van Boulogne-sur-Mer naar Keulen & Villa rustica. Het Romeinse boerenbedrijf in het Rijn/Maasgebied*, Heerlen, Maastricht. (tentoonstelling Thermenmuseum Heerlen & Bonnefontenmuseum Maastricht nov. 1987-febr. 1988).
- WILLEMS, W.J.H. & KOOISTRA, L.I., 1988: *De Romeinse villa te Voerendaal; opgraving 1987*, in: ROB Overdrukken nr. 327, p. 142-143.

ROMEINEN OP HET (HST) SPOOR. DE VILLA VAN HOEGAARDEN-GOUDBERG

*Mieke Maes, Tony Oost, Anne Schryvers en Katrien Vanbrabant*¹²

Het archeologisch project langs de hsl

Het wetenschappelijk archeologisch veldonderzoek van het hst-traject in de provincie Vlaams-Brabant is van start gegaan in mei 1998 en dient te worden afgerond tegen juli 1999. In het totaal zal er dan een terrein van 51 km lang en (gemiddeld) 60 meter breed gecontroleerd zijn op archeologische sporen. Het is de NMBS/TUC Rail zelf die de archeologische onderzoeken financiert. Zij hebben hiertoe een budget van 42,5 miljoen ter beschikking gesteld aan de promotor van het onderzoek, de provincie Vlaams-Brabant. De ploeg die het archeologisch onderzoek uitvoert is interdisciplinair samengesteld. Het archeologisch team van de provincie Vlaams-Brabant bestaat uit coördinatrice K. Vanbrabant, archeologen M. Maes, T. Oost en A. Schryvers en tekenaar T. Hennes. Deze ploeg wordt daarnaast nog aangevuld met bodemdeskundige H. Degryse die begeleid wordt door Prof. J. Deckers (Instituut voor Land- en Waterbeheer - K.U.L) en Prof. R. Langhor (U. G.). De wetenschappelijke leiding berust bij het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, vertegenwoordigd door L. Van Impe. Naast deze wetenschappelijke medewerkers zijn er nog de werkrachten en instructeurs, die opereren vanuit het Intergemeentelijk Opbouwwerk Leuven (IGO) en dit onder de begeleiding van R. Schotte.

Archeologische sites op het hst-traject

Op het traject tussen Leuven en Hélécine konden wij zes sites uit verschillende periodes lokaliseren door middel van een prospectie met proefsleuven. De oudste site behoort tot de Michelsbergcultuur en werd gelokaliseerd te Heverlee-*Den Duivel*. Verder ontdekten we restanten van drie IJzertijdsites, één te Bierbeek waar een kuil met keramiek werd aangesneden, één te Gingelom-*Molenveld* waar we op drie concentraties stootten van kuilen, paalsporen en greppelstructuren en één te Landen waar enkele kuilen met aardewerk werden aangetroffen. Daarnaast legden we ook twee Romeinse sites bloot, namelijk te Landen-*Populieren* en te Hoegaarden-*Goudberg*. De eerste site is tamelijk uitgestrekt en leverde een reeks kuilen met aardewerkscherven uit de 2de en 3de eeuw. Vermoedelijk gaat het om een ambachtelijke of 'afval'-zone die bij een Gallo-Romeinse *villa* hoorde; de nabijheid van de *tumulus* en *villa*'s van Avernas-le-Baudouin, visueel op ca 1,5 km gelegen, wijzen immers op een intense Romeinse bezetting van de streek. Te Hoegaarden-*Goudberg* tenslotte legden wij de resten van een Gallo-Romeinse *villa*, een gebouw met een *hypocaustum*-vloer, een greppel en een geplaveide weg bloot. Deze site zal hieronder meer uitgebreid aan bod komen.

Naast deze recent bespeurde vondsten, dienen we ook melding te maken van het controle-onderzoek dat in 1993 door het IAP werd uitgevoerd bij de werken aan de hst-tunnel te Bierbeek. Hierbij kwam een aantal vondsten uit verschillende periodes aan het licht langs de zuidzijde van de E40 – zgn. kant Bierbeek: enkele geïsoleerde vuurstenen werktuigen die wijzen op een periodieke bewoning langs de Moerdaalbeek, een puinlaag met materiaal afkomstig van een door brand vernield Romeins gebouw, schervenmateriaal uit de Merovingische periode en enkele kleine structuren en aardewerkscherven uit de late 11de en de 12de eeuw.

¹² Provincie Vlaams-Brabant, Diestsesteenweg 52, 3010 Leuven

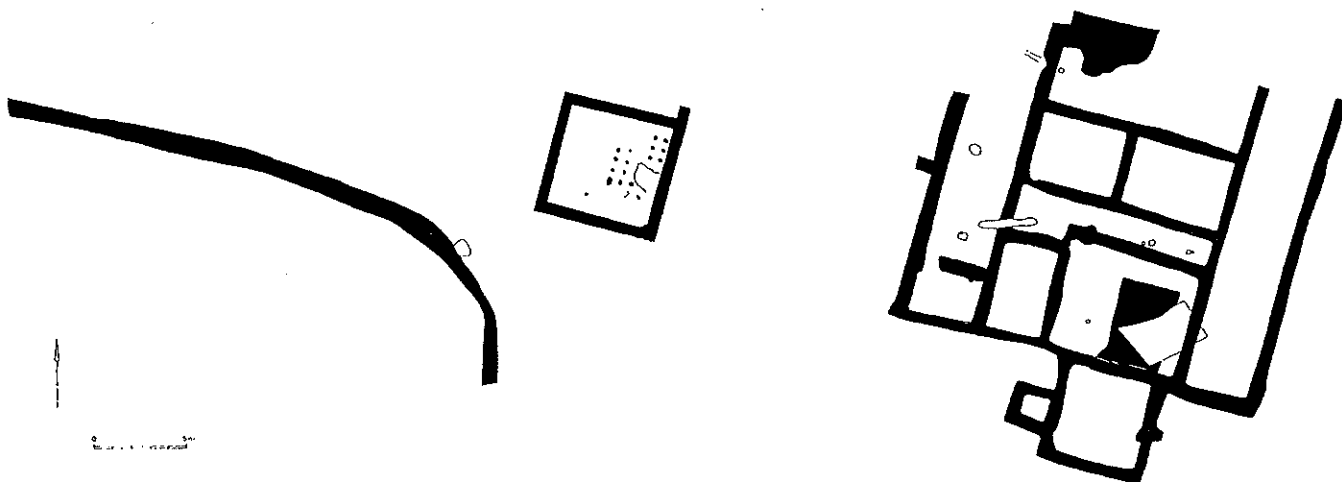
De site van Hoegaarden-Goudberg

Het was afgelopen zomer niet de eerste keer dat het *villacomplex* op de Goudberg werd waargenomen, doch wel de eerste keer dat een deel van het grondplan kon worden achterhaald. In 1962 werd de site aan de hand van oppervlaktevondsten gelokaliseerd door Prof. J. Mertens. Vervolgens werd in de jaren '70 een deel van de *villa* vernield bij de aanleg van de E40. Tegelijk met zijn onderzoek van de Romeinse *villa* te Hoegaarden-*Kluisveld* in de '80er jaren, deed M. Meurrens er enkele kleine sonderingen, zonder veel resultaat. Hij trof echter wel, op een 100-tal m buiten de hst-onteigening, vondstenmateriaal aan dat opklimt tot het midden van de 3de eeuw.

De Goudberg is gelegen op 200 meter ten noorden van Klein Overlaar op een zuidoost georiënteerde helling in de vallei van de Grote Gete en blijkbaar langs de antieke verbinding tussen Tienen over Hoegaarden naar Melin. Het gebouw is ingeplant op een hoogte van 65-70 m op een klein terras in de helling. Het uitzicht over de vallei vanop deze plaats, op dit ogenblik ca. 20 tot 25 m boven de huidige vallei verheven, lijkt mede bepalend geweest te zijn voor de keuze van de inplanting. Het landschap is het typische Haspengouwse leemlandschap met zacht golvend tot golvend reliëf.

Tijdens de opgravingscampagne van de zomer 1998 slaagden wij erin een behoorlijk deel van een *villa*-gebouw binnen de bedding van de HST vrij te leggen (cf. plan). Enkele kuilen met IJzertijd-aardewerk duiden er op dat de *villa*-bewoners zeker niet de eersten waren om zich op de valleirand te vestigen. Over de preciese aard van deze protohistorische occupatie tasten wij echter in het duister.

Van het *villa*-gebouw beschikken wij nu over het grondplan van de zuidwestelijke helft; de noordoostelijke vleugel is verdwenen bij de aanleg van de E40. De muren van het gebouw waren, op twee zones na, tot in de funderingen uitgebroken. Vermoedelijk werd het bouw materiaal hier in de 10de eeuw gerecupereerd voor de bouw van het nabijgelegen kerkje van Overlaar, ongeveer 600 m verderop in oostelijke richting. Wat er aan funderingen in situ bewaard bleef bestaat uit onregelmatig gekapte blokken Wommersomkwartsiet.

Het vrijgelegde gedeelte van het grondplan toont een ZW-NO georiënteerd, rechthoekig gebouw met een galerij op beide lange zijden. Tussen deze galerijen bevinden zich minstens vier kleinere vertrekken, een langwerpige ruimte en één groot vertrek. We konden het gebouw terugvinden over een lengte van 17 meter, de breedte bedraagt 21 meter. Tegen de zuidoostelijke korte gevel is er nog een vierhoekig vertrek (6 x 6 m) aangebouwd. Momenteel is het nog niet mogelijk om eventuele bouwfases te onderscheiden.

In een grote kuil ingegraven in de zuidelijke hoek van het gebouw werd een grote hoeveelheid frescofragmenten gevonden. Zulke fragmenten lagen ook verspreid in de vulling van enkele uitgebroken funderingen. De fragmenten dragen een versiering in banden en marmerimitatie (rood, blauw, groen, geel, oranje, wit en zwart), vermoedelijk afkomstig van een paneeldecoratie met onderaan een band imitatiemarmer.

We dienen het plan van dit gebouw te verstaan als de zuidwestelijke helft van een symmetrische constructie. Het grote vertrek maakte het centrale vertrek uit en langs de noordoostelijke zijde mogen we dus een gelijkaardig schema veronderstellen. Een dergelijk grondplan is zeer gekend in de Gallo-Romeinse *villa*-architectuur. Toch dringt zich de vraag op of we niet veeleer met een bijgebouw dan wel met het hoofdgebouw van het *villacomplex* te maken hebben aangezien een aantal kenmerkende elementen afwezig blijken te zijn, namelijk de uitspringende hoekrisalieten met de kelder(s). De aanwezigheid van de versierde frescofragmenten doet echter wel een residentieel karakter vermoeden. Dit laatste blijkt ook uit de aanwezigheid van een klein badgebouw opgetrokken ten noorden van de woning: het gaat om een kleine constructie (buitenafmetingen 7 x 7 m) met een *hypocaustum*-vloer. Deze vloer bestaat uit een roze mortellaag met indrukken van de pijlertjes. Van twee van deze pijlertjes werd de onderste tegel nog in situ teruggevonden, een deel van de andere tegels bevond zich in de puinlaag die de vloer bedekte. Of dit badgebouw met de woning zelf verbonden was kon niet achterhaald worden.

Op basis van de vondsten (*terra sigillata*, gevernist aardewerk, gebruiksaardewerk, metaal) kunnen we de bloeiperiode van de *villa* plaatsen van de 2de eeuw tot het einde van de 3de eeuw. Enkele kleine aardewerkfragmenten, waarbij een stuk *terra nigra* en een fragment van een Drag. 29-kom wijzen er echter op dat de Romeinse occupatie al vanaf de eerste helft van de 1ste eeuw verzekerd was.

Nog iets meer naar het westen lag heuvelopwaarts een greppel. Hoewel hij op meerdere plaatsen doorgesneden werd leverde hij nog geen daterende elementen. Indien mogelijk zal het archeologisch onderzoek in deze zone nog hernomen worden.

Op 1,5 km van de *villa*, op de top van de helling, vonden we een ZW-NO georiënteerde, met Gobertange-stenen geplaveide weg. Aan de oostkant van de weg lag er één brede gracht, aan de westzijde drie ondiepe greppels. Over de datering en eventuele relatie tussen deze weg en de *villa* hebben we nog geen zekerheid.

Besluit

We hebben hier hoogstwaarschijnlijk te maken met onderdelen van een *villacomplex* uit de 2de-3de eeuw: een groot gebouw met een residentiële functie en een nabijgelegen gebouw met hypocaust. Mogelijk behoort ook de greppel tot dit complex. De functie is ongetwijfeld te zoeken in de bevoorrading van de nabijgelegen *vicus* Tienen. De *villa* op de Goudberg is geenszins een geïsoleerd bedrijf; in de wijde omgeving van Tienen werden er verscheidene sporen van dergelijke landbouwuitbatingen ontdekt.

Bibliografie

MERTENS, J., *Tienen, een Gallo-Romeinse nederzetting*, in *Acta Archeologica Lovaniensis*, 7, 1972, p. 113-162

MERTENS, J., *Hoegaarden: Overlaar*, in *Archeologie*, 1, 1962, p. 14

MEURRENS, M., *Hoegaarden: de Romeinse villa's op het Kluisveld en in Overlaar-Goudberg*, in PROVOOST, A. (red.), *Blik op het bodemarchief van Oost-Brabant*, Leuven, 1981, p. 22-25

ROBBERECHTS, B., *Topografische spreiding van de landelijke bewoning in de Romeinse tijd in de Belgische Kempen en Haspengouw*, Leuven, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

POSTER

NOODOPGRAVINGEN OP EN ROND HET ROMEINS GRAFVELD VAN DESTELBERGEN-EENBEEKEINDE

*Hugo Thoen, Frank Vermeulen en Bea Hageman*¹³

Van eind juni tot eind november 1998 voerde een archeologisch team van de Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, noodopgravingen uit op een ca. 4 hectare groot terrein aan de Panhuisstraat te Destelbergen (O.-VI.). Het onderzoek greep plaats naar aanleiding van de voorbereidende graafwerken nodig voor de bouw van een waterzuiveringsstation van Aquafin. Nadat het gehele terrein voorafgaandelijk machinaal werd afgegraven op een diepte van 50 tot 80 cm, kon het archeologisch team gedurende vijf maanden de hier aanwezige archeologische sporen bestuderen. Hierbij verkreeg het team steun van talrijke archeologie-studenten en van het gemeentebestuur van Destelbergen.

Dit wetenschappelijk onderzoek sloot aan bij de eerdere opgravingen door de Universiteit Gent o.l.v. Prof. S.J. De Laet in de jaren 1960-1984. Hier werden toen in aangrenzende sectoren, o.a. dichterbij de Dendermondse Steenweg, nogal belangwekkende oudheidkundige vondsten aan het licht gebracht. De belangrijkste vondst betrof toen een grote begraafplaats uit de periode 1100 tot 600 voor het begin van onze jaartelling, m.a.w. uit de late Bronstijd en vroege IJzertijd. Dit grafveld van de Urnenveldencultuur (UVK), leverde een wezenlijke bijdrage tot de kennis van pre-Romeinse funeraire tradities in de streek.

Het opgravingswerk uit de jaren '60 tot '80 legde ook grote delen bloot van een Romeinse nederzetting met aangrenzende begraafplaats (1ste-3de eeuw na Christus) en van enige middeleeuwse bewoning. De nieuwe opgravingen die vorig jaar plaatsgrepen in de bedreigde sector van de site, gelegen tussen de eerdere opgravingen en de Schelde, brachten essentiële gegevens aan ter aanvulling.

Van de regen in de drop

Het terrein aan de Panhuisstraat is redelijk laag gelegen en kan qua bodemgesteldheid opgesplitst worden in drie grote eenheden: (A) aan de noordkant een laagte met lemige zandgronden, (B) centraal een droger, meer zandig gebied en (C) grenzend aan de Schelde een lichte zandleemgrond met klei-afzettingen van de eertijds overstromende rivier. Een aantal omstandigheden hebben het onderzoek gelimiteerd. Zeer storend was het extreem natte weer gedurende nagenoeg de hele zomer van '98, waardoor het opgravingsterrein tijdens de najaarsmaanden in een 'meer' veranderde. Zowel de noordelijke depressie als de zuidelijk gelegen zwaardere gronden konden dan ook wegens wateroverlast slechts gedeeltelijk worden onderzocht. In de noordelijke sector werd slechts een minieme voortzetting van de Romeinse bewoningssector vastgesteld. Protohistorische sporen, zoals eventueel UVK-graven, ontbraken helemaal. Daarentegen werden talrijke laat-middeleeuwse en post-middeleeuwse sporen waargenomen die aansluiten bij vroeger onderzoek in de buurt van de nabijgelegen omwalde hoeve. In de zuidelijke sector echter, nabij de Schelde, werden onder de klei-afzettingen geen Romeinse sporen waargenomen, zodat we mogen aannemen dat deze sector zich aan de grens van de Romeinse nederzetting bevond.

¹³ Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

Hierdoor werd het onderzoek vooral toegespitst op de centrale zone (B) van het Romeinse grafveld. Deze sector kon zeer systematisch worden vrijgelegd, wat jammer genoeg aanleiding gaf tot enkele zeer nefaste plunderactiviteiten uitgevoerd tijdens het weekend door zoekers met metaaldetectoren.

Het Romeins grafveld

Bij de opgraving van het centrale gedeelte vond het Gentse team het westelijk deel van de *begraafplaats* uit de Romeinse tijd terug. De 53 thans opgegraven individuele graven sluiten mooi aan bij de vroeger ontdekte ca. 130 Romeinse graven. Alle zijn het zogenaamde « brandrestengraven », nogal losjes verspreid gelegen zonder dominerende oriëntatie of groepering. Deze graven laten zich herkennen als min of meer rechthoekige kuilen (max. 2 m lang) gevuld met de resten van de brandstapel waarop de overledene in open lucht werd gecremeerd. Essentieel zijn dat veel houtskool, wat ijzeren nagels van een kist of draagbaar, enkele fragmenten verbrand bot en soms wat verbrande resten van voorwerpen die aan de dode waren meegegeven. Deze laatste categorie omvat vooral scherven van handgemaakt aardewerk (kookpotten, bekers, kommen, borden,...). Het weinige meer luxueuze aardewerk (zoals het befaamde terra sigillata) en een drietal bronzen munten laten een voorlopig algemene datering van het grafveld in de tweede helft 2de en 3de eeuw na Christus toe.

Langs de zuidelijke rand van het grafveld werd een lokale *Romeinse weg* aangetroffen. Het was een eenvoudige aarden weg, geflankeerd door twee parallelle grachten die zorgden voor drainage. De doorsneden van de vrij ondiepe grachten vertoonden een U-vormig profiel, dat plaatselijk varieerde tussen 30 en 85 cm diepte. Het oorspronkelijk wegdek was 3 à 4 m breed en plaatselijk waren hierin karrensporen zichtbaar.

In de omgeving van de vroeger onderzochte nederzettingssporen langs de Panhuisstraat werd het wegtracé duidelijker, werden de grachten breder en bevatten ze meer afvalmateriaal, wellicht hierop gestort voor stabilisering van het rijvak. Opvallend zijn de vele resten van bouw materiaal zoals dakpannen en stukken (Doornikse) kalksteen, die aan de W-zijde van de weg in een humusrijk pakket boven op het wegdek en in de grachten werden aangetroffen. De NW-ZO verlopende weg kon over een lengte van ca. 100 m gevolgd worden. Hij liet ongetwijfeld een gemakkelijke toegang tot de begraafplaats toe.

Even ten zuiden van de weg werden drie rechthoekige kuilen met een afmeting van ca. 6 bij 3 m aangetroffen. Tevens werd aan de noordzijde van het grafveld een gelijkaardige, zij het iets kleinere kuil met een afwijkende oriëntatie, aangesneden. De kuilen vertoonden een gelijkaardig opvullingspatroon: ze waren gemiddeld 30 cm diep en bevatten een bijna steriel zandpakket boven op een houtskool lens. Deze lens bevatte slechts weinig beenderresten en verbrand materiaal. De wanden en de bodem van de kuilen waren duidelijk verbrand. Vermoedelijk betreft het hier restanten van *brandstapels* waarop één of wellicht meerdere Gallo-Romeinse bewoners van het vroegere Destelbergen werden gecremeerd.

Behalve de Romeinse resten, werden over het gehele terrein een groot aantal middeleeuwse en post-middeleeuwse sporen aangetroffen.

LIJST DER DEELNEMERS

Annaert	Rica
Bastiaens	Jan
Bauters	Luc
Bechoux	Danielle
Bellens	Tim
Biemans	Guy
Bogaert	Linda
Bonnaerens	Kristel
Boone	J.
Bourgeois	Ignace
Braeckman	Kurt
Brion	Marc
Cherretté	Bart
Cooremans	Brigitte
Corbiau	Marie Helene
Cosyns	Peter
Coulebier	Luc
Creemers	Guido
Cuyt	Guido
De Beenhouwer	Jan
De Boe	Guy
De Bruyne	Tom
De Clercq	Wim
De Decker	Sam
De Grootte	Koen
De Henau	Kristin
De Meulenmeester	Johnny
De Mulder	Guy
De Schieter	Johan
De Smet	Frederik
De Swaef	Walter
de Visser	Nathalie
De Vos	Dirk
De Vos	Geert
Debruyne	Tom
Degryse	Hadewijch
Delaplace	Steve
Devos	Yannick
Dhaeze	Wouter
Doolion	
Dralans	Sophie
Ervynck	Anton
Fiers	Alix
Goeminne	Herman
Gustin	M.
Hanut	Frederic
Hartoch	Else
Hemelsoen	Karien
Herlant	Jacques

Hollevoet	Jan
In -'t -Ven	Ingrid
Jamée	Wilfried
Janssens	Caroline
Khan Mumtaz	Francies
Kneuvelds	David
Kumps	Ferdinand
Laleman	Marie-Christine
Lauwers	Felix
Lehouck	Alexander
Lentacker	An
Leva	Charles
Linseele	Veerle
Lodewijckx	Marc
Loots	Ellen
Maes	Mieke
Martens	Marleen
Mertens	J.
Mestdagh	Hans
Monsieur	Patrick
Mortier	Steven
Oost	Tony
Opsteyn	Lieve
Pauwels	Dirk
Picauet	Nico
Polak	Rien
Remy	Hélène
Reynen	
Rogge	Marc
Roovers	Ilse
Sas	Kathy
Schryvers	Anne
Serlet	Karen
Stoops	Gunter
Tency	Heidi
Thoen	Hugo
Thyssen	Jan
Troupin	Georges
Van Bellingen	Stephan
Van den Bergh	Debby
Van Den Eynde	G.
Van den Hove	Peter
Van Der Haegen	Guy
Van Der Plaetsen	Peter
van der Werff	J.H.
van Dierendonck	Robert
Van Enckevort	Harry
Van Heesch	Johan
Van Impe	Luc
Van Lierde	Hans
Van Rechem	Hadewych

Vanbrabant	Katrien
Vandamme	Willy
Vandenbergh	Jeroen
Vandenbruaene	Marit
Vanderhoeven	Alain
Vanhee	David
Veeckman	Johan
Verbeeck	Henri
Verboven	Koen
Vermeiren	Geert
Vermeulen	Frank
Verstappen	Peter
Vilvorder	Fabienne
Vynckier	Geert
Wattenberghe	Jan
Wauters	Werner
Willems	Jan
Wouters	Louis

